

**FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY V PRAZE
KATEDRA SOCIÁLNÍ PRÁCE**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**SOCIÁLNÍ PRÁCE S RODINOU
VÝZNAM ROLE OTCE A JEJÍ PODPORA**

Vypracovala: Bc. Anna Frýdlová

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Daniela Vodáčková

Forma studia: Magisterské navazující

Akademická rok:: 2007/2008

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci napsala sama a za použití uvedené literatury.

V Praze dne 30.7. 2008

Podpis:

Za podporu a pomoc při provázení a doprovázení sociální práci s rodinou bych ráda na tomto místě poděkovala svým kolegyním ze STŘEPu, Věře Bechyňové, Martě Konvičkové, Janě Štindlové, Kamile Juráškové, Pavle Doubkové, Katce Mašatové, Marii Kocálové a Yvetě Šteruské. Dále bych ráda poděkovala za nápady inspirace a schopnost vidět věci z různých úhlů panu PhDr. Zdeňku Riegerovi. A v neposlední řadě bych ráda poděkovala všem klientům, za to že mi umožnili být součástí jejich příběhu, za zkušenosti a nabídku témata vědomí, že život má mnoho různých podob. Nakonec bych ráda poděkovala své rodině za trpělivost a ochotu podílet se na technické stránce této práce.

OBSAH

Úvod	5
1. Rodina - pojem, typologie, možnosti	7
1.1. Definice rodiny	8
1.2. Dva modely rodiny	9
1.3. Vývoj rodiny	11
1.4. Typy rodiny	14
1.5. Funkce rodiny	15
1.6. Poruchy rodiny	16
2. Role otce v rodině	19
2.1. Historický vývoj otcovské role v Evropě	22
2.2. Otec v neúplné rodině	24
2.3. Význam otce ve výchově	26
2.3.1. Funkce otce ve výchově	
2.3.2. Vztah mezi otcem a dítětem, vliv otce na vývoj dítěte	27
2.3.3. Funkce otce v rodině	30
2.3.4. Význam otce v prenatálním období vývoje dítěte	32
2.3.5. Význam otce v separačním procesu	34
2.3.6. Otec v rodinné terapii	37
3. Práce s rodinou – rodina neúplná - rodič	
4. Sociální práce s rodinou – podpora role otce	42
4.1. Typy služeb poskytovaných rodinám	44
4.2. Sociální práce s rodinou, sanace rodiny	45
4.3. Ostrov rodiny	50
4.4. Přístup k roli otce s využitím prvků Pesso - Boyden terapie	53
4.5. Shrnutí a výstupy z výzkumů	62
Závěr	64
Literatura	66

ÚVOD

V době, kdy jsem přemýšlela nad tématem diplomové práce jsem pracovala s rodinami jejichž děti byly zanedbávány ve výchově a hrozilo stanovení výchovných opatření, dohledu nad výchovou a nařízení ústavní výchovy. Během let práce s rodinami jsem se setkala také s několika klientskými rodinami, kde byli pouze otcové a zpravidla jedno dítě. Práce s touto neúplnou rodinou se stala novou zkušeností. Zajímavé bylo pro mne hledání přístupu k těmto rodinám, vhodného jazykového projevu a aktivizace těchto rodin, kdy se setkávají především s feminizovaným světem pracovníků sociálně právní ochrany a sociálních služeb pracujících s rodinou. Uvědomila jsem si, jak je důležité, jak které věci podávám, a že očekávání a reakce otců jsou odlišné od matek, které pečují samostatně o dítě. Téma role otce v rámci rodiny a výchovy dětí se nakonec začalo ukazovat jako zajímavé i v ostatních rodinách, kde byli fyzicky přítomni oba rodiče. Vtažení otce do dění rodiny a podpora důležitosti jeho role se stala jedním z hlavních témat v práci s rodinou, které jsme považovali za přínosné podpořit a rozvinout. Obohatit tak naše zkušenosti v komunikaci a nabízení socioterapeutické pomoci v rámci sanace rodiny.

Přemýšleli jsme, zda existují rozdíly v přístupu, jazykovém kódu a v potřebách otců a matek. Jakým způsobem nastavit metodiku práce s rodiči.

V průběhu zpracovávání literatury a studiu tématu jsem si uvědomila, jak je pro mne i osobní. Jak ovlivňuje role otce můj život a můj přístup k mužům a otcům nejen v práci, ale i v běžné komunikaci. Zjistila jsem, že je dobré vědět a přemýšlet nad tím. Stanovit si, kde jsou hranice profesionálního přístupu a kde se již dostává člověk do osobní roviny.

Po zvážení jiných témat jsem se nakonec rozhodla zvolit za téma diplomové práce pohled na roli otce z hlediska sociálního pracovníka pracujícího s rodinou v rámci sociálně právní ochrany.

Téma jsem nakonec vypsifikovala jako sociální práci s rodinou, zaměřila jsem se na podporu otce, ve vztahu k péči o dítě. Snažila jsem se o porovnání přístupu pracovníků. Data, která šla využít z výzkumů a statistik pro toto téma a dostupná literatura, která se tomuto tématu věnovala, ukázala možnosti práce s otcem samostatně pečujícím o dítě v souvislosti s porozvodovou péčí o nezletilé děti, dále přístupy k otci a jeho roli v rodině a výchově dětí různých terapeutických systémů a

škol Na základě těchto prací se dali stanovit možnosti přístupů a metodika vedení rozhovorů a práce s rodinou.

Po specifikaci tématu jsme si stanovila základní otázky. Liší se nějakým způsobem chápání role otce a role matky k dětem pokud jsou jedinými lidmi pečujícími o dítě? Liší se nějak přístup společnosti k těmto rodinám? Jsou odlišné potřeby těchto rodin? Vyplynají z těchto odlišností potřeby v přístupu sociálních pracovníků k těmto rodinám, je třeba volit jiný jazykový modus a způsob vedení rozhovoru?

Na základě těchto otázek jsem vytvořila strukturu, kterou jsem chtěla na výše uvedené otázky v této práci odpovědět. Možnosti zjištěné ze studia literatury a jejich využití jsem se pokusila znázornit na kazuistikách a na základě rozhovorů s rodinami, se kterými jsem se setkala v mé praxi.

1. Rodina - pojem, typologie, možnosti

Nejprve bych ráda uvedla více k pojmu rodina .Na základě sociologické definice) představuje skupinu osob přímo spjatých pokrevními svazky, manželstvím nebo adopcí, jejíž dospělí členové jsou odpovědní za výchovu dětí.

Právní řád České republiky neobsahuje explicitně vyjádřenou definici rodiny, za rodinu pokládá především rodinu založenou manželstvím. Rodinu lze však zároveň i chápat jako malou skupinu osob, které jsou navzájem spojeny nejen manželskými a příbuzenskými, ale i jinými obdobnými vztahy a zvláště společným způsobem života. Další definice popisují rodinu prostřednictvím jejích funkcí: funkce reprodukční, sociálně ekonomické, kulturně výchovné, sociálně psychologické a emocionální.

Definice rodiny jako taková je velmi složitá, různé oblasti společenských věd přistupují k definici rodiny podle různých ukazatelů – tvoření rolí, komunikace mezi členy rodiny, procesu socializace, individualizace – na základě pohledů na rodiny psychologickými a terapeutickými přístupy. Na základě vymezení rodiny jako skupiny vůči společnosti. Podíváme-li se na definice různých autorů můžeme stanovit následující charakteristiku rodiny. Rodina je skupina – primární skupina, skládá se z několika členů. *Je to společenská skupina spojená manželstvím nebo pokrevními vztahy, odpovědností a vzájemnou pomocí.*¹ Na základě postoje aplikované sociální psychologie je rodina *institucionalizovaná biosociální skupina, vytvořená přinejmenším ze dvou členů odlišného pohlaví, mezi nimiž neexistuje pokrevní pouto, a z jejich dětí.*² Josef Výrost ve své knize dále uvádí charakteristiku J. Odehnala: *Rodina je jakýmsi nejuniverzálnějším socializačním činitelem, který poskytuje jedinci identifikační vzory, seznamuje ho s předpokládaným chováním pro mužskou a ženskou roli. Učí reagovat žádoucím způsobem v procesu interakce a umožňuje mu praktické ověření získaných dovedností v rámci rodiny. Uplatňuje se jako regulátor chování jedince a poskytuje mu společensky žádoucí normy. Pod*

¹ Hartl, P., *Psychologický slovník*, Nakladatelství Budka, Praha 1993

² Výrost, J., *Aplikovaná sociální psychologie*, Portál Praha 1998, s. 304

vlivem rodinného působení se vytváří postoj k personálnímu okolí, sobě samému a společnosti obecně.³

1. 1. Definice rodiny:

Rodina je malá primární společenská skupina založená

- na svazku muže a ženy
- na pokrevním vztahu rodičů a dětí, nebo na vztahu jej nahrazujícím (osvojení)
- na společné domácnosti, jejíž členové plní společensky určené a uznávané role vyplývající ze soužití
- na souhrnu funkcí, které podmiňují existenci společenství a dávají mu vlastní význam
- na vztahu k jedincům i ke společnosti

právnícké pojetí: rodina – rodinná kolektivita nebo rodina jako základní článek společnosti

sociologické pojetí: rodina – sociální instituce nebo malá sociální skupina

sociální psychologie: rodina – primární skupina

pedagogika: akcent klade na výchovně-socializační funkci rodiny

ekonomika: rodina – převážně výrobní nebo spotřební jednotka

- Rodina je takový systémový celek, který je schopný reprodukce svých základních podmínek.
- Rodina je dynamický systém, který reprodukuje svoje základní podmínky především a hlavně tím, že původní předpoklad svého vzniku (narození dítěte) mění na svůj výsledek, který se stává potenciálním východiskem vzniku dalšího, nového systému (nové rodiny).
- Rodina je společenský subsystém, který zabezpečuje primárně individuální a celospolečenské zájmy a potřeby.
- Rodina je strukturovaný celek (systém), jehož smyslem, účelem a náplní je utvářet bezpečný, stabilní prostor a prostředí pro sdílení, reprodukci a produkci života lidí.

³ Výrost, J., *Aplikovaná sociální psychologie*, Portál Praha 1998, s. 304

1. 2. Dva modely rodiny

J. Hajnal (1965) rozlišil dva základní historické modely rodiny – *severozápadní* a *jihovýchodní*, které se podle něj stabilizovaly někdy počátkem 16. století. Dělicí hranici přitom vymezil mezi Terst a St. Petersburg, což znamená, že tzv. „*Hajnalova linie*“ probíhala někde na pomezí dnešní Moravy a Slovenska.

Pro **severozápadní model**, kam tedy patřily i Čechy a větší část Moravy, byly typické tyto znaky:

- malý počet členů rodiny (v průměru 4 – 5 osob)
- nižší míra pokrevního příbuzenství v rodině
- relativně vysoký věk vstupu do manželství (25-26 let)
- 10% - 25% celoživotně neprovdaných žen a neženatých mužů. Protože k uzavření sňatku museli mít potenciální snoubenci půdu, na které by se mohli usadit a která by jim zajistila obživu.
- dědické právo: majetek dědil prvorozený syn, ale musel vyplatit matku a sourozence (kteří museli odejít z domu) a to tak, že se stanovila se odhadní cena celého majetku a buď jim nový vlastník dal jednorázovou sumu (to ale znamenalo prodat statek), ale mnohem častěji jim musel vyplácet závdavky, tj. na sv. Havla a sv. Jiří jim vyplácel vejrunky

Jihovýchodní model byl naopak charakteristický těmito znaky:

- mnohočlenné rodiny
- vysoká sňatečnost
- sňatkový věk 20 - 21 let
- dědické právo: přesně se neví, kdo co dědil, ale sourozenci (jen sestry se vyvdávaly jinam) zůstávali na statku, fungovala tedy velkorodina; matky často přešly do pozice podruhyň
- výlučnost patrilinéárního principu tvoření rodiny
- neolokalismus: Tzn: Severozápadním modelem pod jednou střechou nikdy dlouhodobě nežily dva manželské páry, v jihovýchodním modelem běžné

Hajnalova teorie dvojího modelu byla mezi odbornou veřejností vesměs přijata, nově ale byl model regionálně zjemněn a ukazuje se, že ne všechny znaky byly tak přísně dodržovány jak na jihovýchodě, tak na severozápadě Evropy.

1. 3. Vývoj rodiny

Předmoderními formami rodiny se zabýval i **L. Stone** (1977), jenž v období od 16. do 19. století vymezil tyto stěžejní fáze vývoje rodiny:

1. fáze : Relativně malé, nukleární rodiny (tj. rodiče a děti, neboť krátká střední délka života zpravidla zabraňovala vzniku trojgenerační rodiny), udržující četné a intenzivní kontakty s celou komunitou, přičemž rodina svým členům neposkytovala větší citovou blízkost než síť širších příbuzenských a sousedských svazků. Rodina plnila především ekonomickou funkci a byla spíše zárukou přežití. Sňatky byly proto uzavírány především z majetkových důvodů (romantická láska byla dokonce považována za nemoc). Častěji se hovoří o „domácnosti“ nebo o „celém domě“ než přímo o „rodině“ - domácnost je definována lokálně a nikoliv na základě pokrevního příbuzenského svazku, neboť do domácnosti patřilo i služebnictvo.

2. fáze: Druhá, „přechodná“ forma existovala spíše jen ve vyšších vrstvách a vyskytovala se přibližně na přelomu 17. a 18. století. Zde se nukleární rodina vymezovala oproti celé společnosti, přičemž hlavní důraz začal být kladen na mateřskou lásku a na přirozenou, racionálně podloženou autoritu otce.

3. fáze se začíná objevovat v průběhu 19. století a která v mnoha aspektech přetrvává prakticky dodnes, je těsně spjatá s citovým individualismem, svobodnou volbou partnera na základě lásky, pevnými citovými vazbami a uzavřeností vůči okolí a důrazem na své soukromí.

Moderní rodina

V moderním světě se role rodiny uvolňuje právě v souvislosti s majetkoprávními vztahy. Žena během dvacátého století získala značnou samostatnost osobní, finanční a společenskou, dokonce nepovažuje za nutné udržovat vztah s mužem kvůli společné výchově dětí. Zatím největší šíři tohoto úkazu můžeme dokumentovat v USA cca od osmdesátých let, kde se dokonce stalo určitou prestiží žít stylem singles. V naší zemi se rodina v tradičním pojetí rozpadá zhruba od sedmdesátých let 20.století, kdy došlo k definitivnímu překonání společenskému

odsudku rozvodu. Důsledkem je generace již dnešních čtyřicátníků a padesátníků, kteří z rodinného prostředí neznají některé vzorce chování, protože je nemohli odpozorovat z interakce a komunikace vlastních rodičů. Nedokážou řešit vlastní problémy, nebyli vedeni k úctě vůči partnerovi, k důsledné a odpovědné výchově dítěte a ani k úctě k vlastním předkům. Nemohli tudíž nic z toho předat dál a jejich potomci se rozvádějí také. Nyní vyrůstá třetí generace, která se hůře orientuje v takzvaných tradičních hodnotách, ale možná právě proto je vědomě hledá. Situace je složitější o vlivy totalitního systému, kdy se sice rodina měla stát bezpečným územím, ale už v sobě nesla rozkladné prvky zvenčí.

Charakteristika současné rodiny

Moderní rodina se od dřívějšího pojetí rodiny značně liší. Současné rodině jsou v západním světě společné některé charakteristiky, pomocí kterých lze alespoň částečně vysvětlit nestabilitu rodiny v dnešní době. Tato nestabilita přináší ve svých důsledcích mnoho problémů, mezi nimiž je problematika porozvodové péče o děti jedním z nejrozšířenějších.

Charakteristické znaky současné rodiny jsou následující:⁴

- Zaměřenost na zájem jedince
- Chybí čekávání trvalosti vztahu, jednotlivci se nechce obětovat zájmu rodiny, nechává si prostor pro změnu na základě svého svobodného rozhodnutí
- Zralost partnerů při první intimní zkušenosti je často pouze biologická, ne psychologická.
- Omezování bezprostředních kontaktů mezi partnery a mezi dětmi a rodiči následkem celkového životního stylu.
- Vysoká společenská tolerance vůči rozvodům; rostoucí liberalizace postojů k rozvodům v současné době posiluje představy, že rozvod je vhodným řešením nespokojenosti s momentálním stavem manželství.
- Absence protirozvodových bariér
- Výchovnou funkci a funkci předávání zkušeností přebírá stát ve formě institucí, jako je škola. Rodiče již jsou pouze součástí provázení dětí do života.

⁴ Výrost, J., *Aplikovaná sociální psychologie*, Portál Praha 1998, s. 305

V současnosti mnoho odborníků i laiků pochybuje o schopnosti dalšího setrvání „tradiční“ rodiny, ale zkušenosti ukazují, že pokud je pominuta hmotná stránka existence jako prvořadá, potom se stává důležitou péče o děti a jejich výchova v tradičním smyslu. Dítě potřebuje znát vzorce chování, jaké se mimo úplnou rodinu, pokud možno i s širším okruhem příbuzných, nikdy později nemůže „doučit“.

1.4. Typy rodiny

1. **patriarchální typ** – rodiny byly velké, všechny funkce zajišťovaly samy, v čele stál muž,

rodilo se hodně dětí, hodně dětí umíralo (demografické plýtvání)

2. **nukleární typ** – moderní rodina tvořená párem rodičů a dětmi (manželská rodina) – charakterický znak československé rodiny v 2. polovině 20. století; závislost na společnosti (odchod za prací), málo členů v rodině, závislost na výchovných nebo pečovatelských zařízeních (dochází ke snížení reprodukční schopnosti demografické šetření demografická redukce; dochází rovněž ke snížení stability rodiny – je závislá pouze na emocionálních faktorech)

rodina rozšířená – rozšíření konceptu rodiny o blízké příbuzné, prarodiče, strýce, tety a ostatní příbuzné

3. **současná rodina** – tzv. „**krize rodiny**“ (vysoká rozvodovost, mnoho neúplných rodin; týrání, zneužívání a zanedbávání dětí; nezaměstnanost, nedostatek bytů; tolerance mimomanželských vztahů 28,5 % dětí narozených mimo manželství; vznik dalších různých forem rodinného společenství; úbytek společného času a neschopnost jej s dětmi trávit – až 60 % rodin; prvorodička má vyšší věk; časté věkové rozdíly mezi partnery)

další klasifikace rodiny (typy rodiny):

rodina orientační (jedinec v ní vyrůstá jako dítě) x **rodina prokreační** (jedinec ji sám zakládá)

rodina úplná x **rodina neúplná**

funkční rodina x **problémová rodina** x **dysfunkční rodina** x **funkční rodina**

1.5. Funkce rodiny

- a) **biologicko-reprodukční (sexuální)** – zabezpečuje udržení života početím a porozením nového člověka (nejde jen zplodit a přivést na svět dítě, ale zabezpečit mu všechny potřebné podmínky pro život a pro jeho další vývoj)
- b) **ekonomicko-zabezpečovací** – hmotné zabezpečení (příprava stravy, úklid, vedení domácnosti)
- c) **socializačně-výchovná** – zájem a péče o dítě, jeho výchova, porozumění jeho vývoji a potřebám, rozvíjení jeho dispozic a schopností, prosazování jeho nejlepšího zájmu; proces socializace – rodina jedna ze 3 primárních společenských skupin (skupina rodiny; skupina předškolní školní pracovní; skupina vrstevníků)
- d) **emocionální funkce** – vázána na zralé lidi a je nejdůležitějším kohezivním faktorem rodiny

Jedním z nejdůležitějších posláních rodiny je péče a ochrana pro jednotlivé členy v obdobích, kdy nejsou schopni se o sebe postarat

1. 6. Poruchy rodiny

Za poruchy rodin označujeme situace, kdy rodina v různé míře neplní základní požadavky a úkoly dané společenskou normou selhání některého člena nebo členů, které se projevuje v nedostatečném plnění nebo neplnění některých nebo všech základních funkcí

Přístupy k členění poruch rodiny:

1) **etiopatogenetický přístup** – příčiny: objektivní rodiče za to nemohou, subjektivní rodiče za to mohou smíšené – objektivní i subjektivní vzniklé situace:

rodiče MOHOU x NEMOHOU se o dítě náležitě postarat

rodiče CHTĚJÍ x NECHTĚJÍ se o dítě náležitě postarat

rodiče DOVEDOU x NEDOVEDOU (neumějí) se o dítě náležitě postarat

přílišná starost o dítě a jeho nadměrné ochraňování x hostilní vztah rodičů

k dítěti (k týrání, zneužívání dítěte, popř. k jeho fyzické likvidaci)

nezájem dítěte (dítě nechce žít ve vlastní rodině – „děti ulice“)

(konkrétní příklady – viz tabulka)

2) **symptomatický přístup** – projevy, jejich charakter, stupeň a vliv na dítě (nebo na jiné

členy rodiny)

3) **terapeutický přístup** – z hlediska nutnosti opatření vedoucích k odstranění nebo překonání poruchy rodiny

Přehled funkčnosti rodiny:

funkční rodina	problémová rodina	dysfunkční rodina	afunkční rodina
85 %	12 – 13 %	asi 2 %	asi 0,5 %
netřeba sledovat	sledování rodiny (začlenění do preventivních prohlídek pediatrem)	nutná tzv. sanace rodiny (ozdravení, přijetí opatření k nápravě, pomoc)	jediným řešením odebrání dětí

Vliv poruch rodiny na dítě:

1) narušování fyzického zdraví:

- a) aktivní (během těhotenství – nikotinismus matky; týrání a zneužívání dětí; fyzické přetěžování dětí prací aj.)
- b) pasivní (zanedbávání, nedostatečná hygiena, přenosné choroby, podvýživa, avitaminózy, nedodržování léčebných postupů u akutně či chronicky nemocných dětí aj.)
- c) psychosomatické nemoci (koktání, enuréza – pomočování, enkopréza – neschopnost udržet stolici, bolesti břicha, bolesti hlavy, mentální anorexie aj.)

2) narušování psychického zdraví vznik tzv. maladaptivních poruch:

- a) nová morbidita v oblasti psychických poruch – poruchy komunikace, agrese
- b) školní obtíže – neklid, neurotické projevy, sociální izolace, hyperaktivita
- c) psychická deprivace – často u dětí vychovávaných v ústavním zařízení (emoční plachost, sociální izolace, agresivní chování, provokativní chování dospělým, ubližování zvířatům, časté žalování, přejídání, narcismus)
- d) psychická subdeprivace – méně výrazná deprivativní symptomatologie (v rodinách s problémovými vztahy – alkoholismus, workholismus rodičů, neúplné rodiny, nechtěné děti)
- e) poruchy chování – lhavost, útěky z domova, krádeže, šikanování
- f) asociální chování:
 - pasivní – únikové reakce: alkoholismus, kouření, drogy, sektářství, gamblerství
 - agresivní – delikvence, kriminalita, extremistické skupiny, rasismus, vandalismus
 - kompromisní – předčasná sexuální promiskuita
- g) sebevražedné pokusy a sebevraždy

3) trestná činnost páchaná na dětech:

- ohrožování mravní výchovy
- sexuální zneužívání a prostituce dětí
- únosy dětí a obchodování s dětmi

1. 7.Charakteristika rodiny v současnosti

- 1. množství funkcí rodiny převzaly jiné sociální instituce**
- 2. oblast zakládání rodiny ztrácí svoji ritualizovanou podobu** (vznik manželství)
- 3. snižuje se stabilita rodiny** (asi 40 % manželství dnes končí rozvodem)
- 4. mění se celková struktura rodiny** (klesá počet dětí, omezuje se vícegenerační soužití)
- 5. rozvoj zaznamenává antikoncepce a plánované rodičovství**
- 6. prodlužuje se délka života a tím i trvání rodiny po odchodu dětí**
- 7. k proměnám dochází v organizaci rodinného cyklu** (vyšší věk rodičů, prarodiče pracují)
- 8. zvyšují se nároky na čas rodičů strávený v pracovním procesu**
- 9. přibývá dvoukariérových manželství**
 - objevují se návrhy nových koncepcí rodinných svazků (např. legalizace manželství osob stejného pohlaví)

2. Role otce v rodině

V odpovědích na otázku, jakou roli sehraává **otec ve výchově dítěte** a jaký v ní má význam, došlo v uplynulých desetiletích k významným posunům a sama tato otázka doznala změny.

Debata o tom, zda se má otec podílet na výchově dítěte se dnes snad už ani nevede. Méně "jasno" je však v tom, zda se má otec zapojit do péče o (malé) dítě, případně od kdy a proč.

Na počátku 20. století se zformovalo a v průběhu první poloviny sílilo přesvědčení, že tou hlavní a důležitější rodičovskou osobou je matka. Otázka role otce ve výchově dítěte byla nejprve řešena v souvislosti s mužskou identitou. Pokud otec plní roli výhradního živitele rodiny a často nebo zcela "absentuje" v rodině a pokud hlavní a téměř výlučnou rodičovskou osobou je matka, jaký je vliv otce na utváření "pohlavní" identity syna? Proč synové chtějí být jako otcové? Takto byly zhruba v rozmezí let 1940 až 1960 vymezeny základní (výzkumné) otázky.

Poznatky z tehdejší doby potvrzovaly, že existuje vztah mezi kvalitou vztahu otce a syna a tím, jak dalece je syn "maskulinní". Čím byl tento vztah "lepší", tím byli synové více "maskulinní" bez ohledu na to, jak dalece "maskulinní" byl jejich otec. Těsnost a kvalita vztahu mezi otcem a synem podstatným způsobem ovlivňovala schopnost syna být konformní vůči společenským očekáváním zformovaných kulturou ohledně mužské role.⁵

V pozdějším období, které se částečně kryje s rozmezím uvedené výše, byla sledována souvislost mezi ztrátou či absencí otce v rodině, tedy s jeho nepřítomností fyzickou, psychickou nebo symbolickou. Ztráta otce byla dávána do souvislosti s jejími negativními dopady na život dítěte - s poruchami vývoje osobnosti, se sociálně patologickými jevy dětí bez otců apod.

I když se postupně zformovalo vědomí důležitosti otce pro život dítěte, otec byl v prvních fázích života dítěte relativně dlouho upozadňován. I u nás mnozí specialisté (psychologové, pediatři aj.) zastávali názor, že v prvních letech života se

⁵ Zoja, Luigi, *Soumrak otců*, Prostor 2005

má otec starat o finanční zabezpečení rodiny a poskytovat matce dítěte emocionální podporu. Ve vztahu k dítěti byl otec chápán zpravidla jen jako vychovatel, jako ten, kdo uvádí dítě do širšího okolního světa mimo rámec rodiny, případně v pozdějších letech života dítěte jako kamarád pro volný čas. V tomto rodičovském modelu byl otec stále tím relativně dost "vzdáleným" rodičem, vazba mezi ním a dítětem - ať synem nebo dcerou, nebyla zpravidla tak důvěrná, a často ani tak pevná jako mezi dítětem a matkou, od které se očekávalo, že bude schopna se vždy a za všech okolností věnovat "svému" dítěti, "obětovat" se pro něj. Tento model umožňoval muži, i když byl v rodině fyzicky přítomen, "absentovat" psychicky, orientovat se "vně" rodiny - na práci, přátele, využití "svého" volného času, zatímco žena zůstávala primárně spjata s rodinou a domácností.

Zhruba od konce 60. let se začíná pohled na funkci a roli otce a matky v socializaci dítěte měnit. Nancy Chodorow se jako první snažila prolomit "nekonečný koloběh" nerovné genderové socializace u chlapců/mužů a dívek/žen, v němž jsou další generace žen definovány jako sebeobětující se matky závislé na autonomních mužích - otcích. Zapojením mužů do péče a výchovy dětí v míře shodné s mírou zapojení žen, by se tak podle ní měl smazat příkrý rozdíl mezi sebeidentifikací nositelů obou pohlaví, stejně tak jako by se měl oslabit (do té doby) se vylučující kontrast mezi ženskými ctnostmi etiky péče a mužskými ctnostmi morálky a spravedlnosti. Praktikování péče a starání se o dítě tohoto typu by tedy mělo mít dalekosáhlé praktické důsledky a nakonec by mělo vést k "rozostření", prostupnosti, překrývání se doposud relativně striktně vymezených genderových rolí mužů a žen.

Sledujeme-li dopady výraznější participace mužů v každodenní péči o dítě a při jeho výchově, pak můžeme identifikovat zejména sociálně-psychologickou a sociální rovinu v dimenzi vlivu na:

- psychiku a osobnost rodiče (otce i matky)
- psychiku a osobnostní vývoj dítěte
- uspořádání genderových rolí v rodině i mimo ni
- vztahy v rodině, jejich kvalitu a stabilitu
- profesní uplatnění a možnosti kariérového rozvoje obou rodičů

Zapojení otců do každodenní a rutinní péče o dítě vytváří pro muže novou šanci, umožňuje jim zažívat něco, co doposud zůstávalo mužům "utajeno", skryto, co pro ně bylo a často stále je "neznámé" a "nesamozřejmé". Pečující otcové nabývají novou zkušenost, která se promítá do jejich psychiky (zpravidla se cítí být "celkově" spokojenější), do jejich vztahu k dítěti (který bývá vřelý, těsný, důvěrný). U mužů se prohlubuje schopnost kladného emocionálního prožívání a reakcí, muži se "kultivují", prohlubuje se jejich senzitivita vůči druhým, schopnost "být empatický". Muži se učí "hluboce" prožívat to, co právě dělají, učí se mluvit o svých prožitcích, verbalizovat své pocity, zbavují se zábrany hovořit o nich (jak bývalo u mužů obvyklé). Bylo tedy prokázáno, že pečující otcové kultivují své komunikační a vztahové dovednosti, což mohou následně využít při uplatnění se na trhu práce.⁶

Tam, kde o dítě pečují (i) otcové, což předpokládá, že s nimi tráví více času, než je/bylo u mužů obvyklé, bývá spokojenější (a sebejistější) i dítě, které se lépe socializuje. Přítomnost obou rodičů v jeho socializaci má výrazně pozitivní dopad na jeho celkový vývoj - každý z rodičů dítě zpravidla jinak stimuluje. Nikoli však primárně proto, že se jedním z nich je žena a druhým muž či naopak (budeme-li se stále pohybovat v doposud nejobvyklejším, tj. heterosexuálním schématu), ale proto, že rodiče nejsou osobnostně identičtí - dá se předpokládat, že každý z nich jinak reaguje, jinak uvažuje a jinak prožívá skutečnost, má jiné zájmy, jiný způsob komunikace s dítětem apod.

Pečuje-li v relativně shodné míře o dítě i jeho otec, "sdílení" mezi partnery nenastává jen pokud se jedná o výkon rodičovství, ale zpravidla i v dělbě domácích prací. Tím se vytváří prostor oběma rodičům pro seberealizaci jak v rámci rodiny, tak i mimo ni ve sféře placené práce a ve sféře volného času. Tam, kde na péči o dítě participuje otec, bývá zpravidla spokojenější i matka, vztah mezi partnery se prohlubuje a sílí porozumění mezi nimi. I když to nemusí automaticky znamenat, že k rozpadu partnerského soužití do budoucna nedojde, zvyšuje se tím pravděpodobnost "kultivovaného" rozchodu a zachování schopnosti (partnerské) komunikace i po této události. V případě zániku partnerského svazku rodičů nedochází tak často k zániku rodičovství, resp. výkonu rodičovské-otcovské role, jak

⁶ Zoja, Luigi, *Soumrak otců*, Prostor 2005

to bývá běžné v modelu, kde otec o malé dítě nepečuje (otcové i děti mívají zájem a potřebu svůj vzájemný vztah dále formovat).⁷

V rodinách, kde o dítě pečuje i otec, je dítě identifikováno s novým genderovým modelem péče, který již není výhradně femininní. Zvyšuje se tím šance napodobování tohoto modelu v budoucím životě dítěte, celkově se tím zvyšuje pravděpodobnost, že péče nebude nadále vnímána jen a pouze jako faktická a morální povinnost žen. Vytváří se tak prostor jak pro výkon pečovatelských povolání pro muže, tak i prostor pro jejich zapojení se do péče o stárnoucí rodiče. Protože sociální realita má "pravděpodobnostní" charakter, mohou se z krátkodobého hlediska objevit i některá negativa, pokud jde o zapojení otců do péče o dítě, zejména tehdy, zůstane-li s ním delší dobu na rodičovské dovolené. Tento poznatek by se však neměl stát záminkou pro to, aby se model, kde o dítě pečuje i otec, nestal v naší společnosti rozšířenějším modelem než doposud.

2. 1. Historický vývoj otcovské role Evropě

Význam otce v rodině se měnil v souvislosti se společenským vývojem. Stejně jako každá sociální role je definován a formován mnoha společenskými a kulturními faktory, které ovlivňují a proměňují statut otců ve společnosti společně s jejich právy a povinnostmi. Postoj společnosti k otcovství se v historii měnil postupně, ale k opravdu radikální změně došlo v průběhu dvou staletí.

V antickém Římě měli otcové téměř absolutní moc nad svými dětmi, mohli je prodat do otroctví nebo dokonce zabít. Práva matek prakticky neexistovala. Pokud došlo k rozvodu přešla péče o dítě automaticky na otce.⁸

Tradice otcovské nadřazenosti přetrvávala po řadu století a k jejímu uvolňování docházelo jen zvolna. Zákony mnoha zemí zakotvovaly v různé formě tzv. otcovskou moc. Otec mohl rozhodovat téměř o všem, co se dítěte týkalo. Zároveň byl povinen se o dítě postarat a hradit veškeré jeho životní náklady. I v případě rozvodu platila alimentární povinnost pouze pro otce.⁹

⁷ Warshak, R. A. , *Revoluce v porozvodové péči*, Portál Praha 1996

⁸ Warshak, R. A. , *Revoluce v porozvodové péči*, Portál Praha 1996 , 25

⁹ Zoja, Luigi, *Soumrak otců*, Prostor 2005

Na začátku devatenáctého století měl otec stále ještě větší zodpovědnost za dítě než matka téměř ve všech případech rozvodu bylo dítě svěřováno otcovi. V průběhu tohoto století však již přichází první změny. V důsledku ekonomického rozvoje, průmyslového vývoje, industrializace, potřeb pracovního trhu došlo k oddělení domácího a pracovního prostředí. Muži jako živitelé rodin opouštěli domovy a trávili mnohem více času v práci. Dalším faktorem, který ovlivnil změnu postavení otců byla rodící se feminizace, zatím především v domácí sféře.¹⁰

Soudy začali při svěřování dětí do péče zmírňovat do té doby téměř absolutní právo otců na děti. Začali zvažovat morální kvality otců. V péči se již zvažovalo, zda matka není lepší osobou pro uspokojení potřeb především malého dítěte. Tento postoj nakonec převážil. V literatuře je následně nazýván jako *presumpce útlého věku dětí*. Ve spojených státech byl formalizován zákonem a děti mladší sedmi let byly svěřovány v případě rozvodu přednostně do péče matky, pouze však dočasně, okolo 4. 5. roku byly navraceny zpět do péče otců.¹¹ Otcové si udržovali svůj formální statut hlavy rodiny, ale role vychovatelů dětí připadala stále více matkám. Do výchovy zasahovali pouze když matčina autorita selhala. Stoupala tendence mužů hledat smysl svého mužství mimo domov. Méně se vztahovali k hodnotě domova a rodičovství, pro jejich sebeurčení byly důležitější individuální ambice a úspěch. Otcovství se stalo méně důležitou sociální rolí.

Tradiční pojetí otcovství zahrnovalo čtyři hlavní role. Otec byl:

- nenahraditelným ochráncem,
- pečovatelem,
- vychovával a předával svým dětem morální zásady,
- byl hlavou rodiny a jejím živitelem.

Všechny tyto role ztratily v průběhu posledních dvou století na důležitosti. Otcové ztráceli autoritu a prestiž v širší společnosti a otcovství jako takové ztrácelo vážnost.

Pravděpodobně i v souvislosti s tím se upřednostňování matek při svěřování dětí do péče rozšiřovalo i na starší kategorie dětí.

Na počátku i v souvislosti dvacátého se již matkám svěřovali děti do péče. Preference otců byla tedy nahrazena téměř preferencí matek. Tento postoj společnosti byl ještě posílen psychoanalytickým přístupem Sigmunda Freuda, který

¹⁰ Blankehorn, D., *Fatherless America*, Harper Collins Publisher, New York, 1995, s. 13

¹¹ Warshak, R. A., *Revoluce v porozvodové péči*, Portál Praha 199626

ve své poslední práci 40. let kladl velký důraz na přínos a jedinečnost matky pro dítě.¹² Usuzovalo se, že vztah mezi matkou a dítětem je výjimečný, daleko intimnější a důležitější než vztah dítěte s otcem, a že pouze matka dokáže správně reagovat na potřeby dítěte. Vznikl. Tzv. kult mateřství, který s sebou mimo nekritické víry v mateřské instinkty přinesl podceňování významu otce pro vývoj dítěte. Současně s tím byl ovlivněn přístup společnosti také dvěma světovými válkami a technickým rozvojem, který začal klást nároky na pracovní místa pro ženy.

Vliv kultu mateřství přetrvával a ž do sedmdesátých let, kdy byly iniciovány výzkumy které vyvrátily vžitý názor. A přinesly zjištění že otec je významný, nejen když jsou děti starší, nýbrž i v ranných letech. Potvrdily že je schopen pečovat i o dítě ve velmi raném věku. Otec je schopen pečující roli matky na sebe převzít. Dokáže zastávat v určité míře obě role. Matce její biologické nastavení naopak nedovoluje vnést do vztahu k dítěti otcovské prvky.

Kult mateřství se však stále odráží ve společnosti a jejím nastavení, v pohledu na svěřování dětí do péče. Děti jsou stále na základě mnoho kritérií svěřovány v téměř absolutní míře do péče matek.

V současné době se hovoří o tzv. krizi otců. Ti ztratili mnohé ze svého původního rodového a kmenového statutu. Při předání odpovědnosti za výchovu dětí ženám a odstoupení od postavení hlavní morální autority v rodině začali být muži nahraditelní i jako živitelé rodin. V současnosti se však muži více angažují ve výchově a péči o děti. Jejich aktivity jsou jiné povahy než dříve, kdy otcové přistupovali k výchově více z mocenské pozice. Nyní jsou otcové více partnery svého dítěte, snad jsou i citově angažovanější, jsou přímou součástí života dítěte. Je na ně kladen požadavek aby na jedné straně byli více citově angažovaní, empatictější a pečující, na druhé straně od nic partnerky očekávají rozhodnost vedení rodiny a odpovědnost za rozhodování, tedy jistou strohost a tvrdost. Pokud tato schopnost není zajištěna, ztrácejí ženy pocit opory v partnerovi, důvěru. Tyto dva protichůdné nároky, činí na muže velký tlak a způsobují tak nejistotu ve vymezení role.¹³

Dnešní otec živitel a organizátor rodinného života. Změna charakteru autority, neznamena však její ztrátu. Moderní otec, muž který se plně zúčastňuje na rodinném životě. Podílí se na péči o děti a domácnost.¹¹

¹² Warshak, R.A., *Revoluce v porozvodové péči*, Portál Praha 1996, s. 26.

¹³ Chvála, V., Trapková, L., *Rodinná terapie psychosomatických poruch*, Portál Praha 2006

Změna v konkrétním chování otce, tak ve způsobu přijímání a nazírání na otce. Ze strany vědecké spočívá klíčová úloha právě na mužích, aby mluvili o rovnoprávnosti mezi pohlavími, neboť zastávají zásadní posty ve společnosti v oblastech kde je moc . V těchto oblastech je třeba zlepšit komunikaci mezi muži a ženami, a tím i ve společnosti a ve speciálních strukturách.

2. 2. Otec v neúplné rodině

Ochránce, vychovatel, identifikativní objekt, kamarád pro volný čas. Nepřítomnost na sociálním vývoji se projeví tíživěji než v minulosti. Výsledky průzkumů nejsou jednoznačné, výsledky se i neshodují, někdy jdou různé závěry studií proti sobě. Velká část výzkumů se zabývá především vlivem neúplné rodiny a její souvislosti s delikvencí mládeže. Na těchto výzkumech se ukazuje, že u osob s delikventním a asociálním chováním mají vysoký výskyt úmrtí otce nebo jeho absenci.

Trnka 1974 uvádí že děti vyrůstající bez otce jsou hodnoceny ostatními spolužáky a vrstevníky jako nesmělé děti, samotářské, bázlivé, nekomunikující, svárlivé. Stávají se samotářskými a uchylují se ke snění - to považuje za kompenzační projev méněcennosti.

Neúplná rodina – konstelace návazné problémové situace, delikvence. V případě že otec chybí tím, že odešel a není fyzicky přítomen, ale vědomě existuje. V případě, kdy otec zemřel se vyrovnává dítě s touto skutečností ve vztahu k delikvenci dle Trnky snadněji. Rodina většinou žije s vědomím, že otec byl přítomen. Rodina pak a zvláště děti, žije s tzv. imagí otce - s představou o jeho kladném působení na výchovu.

Ne všechny neúplné rodiny však znamenají rovnítko k delikvenci dětí. Vztahy v rodině mohou být nahrazeny někým dalším ze širší rodiny a nebo z okruhu přátel rodiny. Někdo, kdo na sebe vezme roli otce a působí v tomto ohledu na dospívání jedince. Umožní sociální porod dítěte z rodiny do světa¹⁴

Stejně tak všechny úplné rodiny a přítomnost otce nezaručují skutečnost, že dítě je dobře podporováno a není ohrožen jeho vývoj. Vřelý, angažující a pečující otec je větší překážkou asociálního chování. V případě rozumových schopností a socializace, otec může mít pozitivní a negativní vliv vzhledem vývoji dítěte. Otcův

¹⁴ Chvála, Trapková, *Rodinná psychoterapie psychosomatických poruch*, Portál Praha 2005

vliv je důležitým aspektem , což je v rozporu s naším společenským předpokladem, který je přisuzován významu členů rodiny k vývoji dítěte.

Role otce - muž otec - výše zmiňovaný pocit méněcennosti se vytváří u dítěte, neboť dítě potřebuje vidět svého otce v činnosti a pozorovat úctu druhých lidí k této činnosti, k otcově osobě a přenosově tím i k sobě samému. V dítěti v důsledku tohoto zážitku roste hrdost na otce a touha být jednou jako on. Jde o potřebu silné identifikace dítěte s rolí otce.

Täubner uvádí k absenci otce následující: Absence otce znamená likvidaci perspektivy osobnosti dítěte model volní polarity. Otec je prvním mužem doprovázejícím ke zdárnému vývoji.

2. 3. Význam otce ve výchově

2. 3.1. Funkce otce v současné rodině

V rodině bývá nositelem funkčních povinností žena – matka (Je schopna pečovat o děti, zároveň mít vlastní zaměstnání a udržovat v chodu ještě domácnost. Muž v současné rodině má zaměstnání, v péči o děti není tolik angažován, není na něj vyvíjen tak velký tlak a tradice nepožaduje starost o domácnost. Z toho snadno získává subjektivní pocit, že je omezován účasti na rodinném životě a rozhodování a tím se vytváří potenciál k odcizení muže od rodiny, omezení svých kompetencí a vlivu. Kulturní vzory otcovského chování byly muži předávány jeho původní rodinou. V otcovské roli můžeme nalézt pět základních funkcí: zploditel, živitel, ochránce, vychovatel a partner pro volný čas.

Psychoanalýza roli otce přisuzuje funkci identifikačního a antiidentifikačního objektu. Samotná otcovská role je aspektem sociální vymoženosti. Otcovská role vymezuje dělbu domácí práce (v současné době však je tato funkce v konfliktu v rámci vývoje rodiny a rolí v ní). Ochrana rodiny, je funkcí, kterou má otec možnost zachovávat. V případě odmítnutí této funkce neumožní dětem naplnit předpokládané hodnoty a vytvořit si představu o otci jako vzoru. Pak následně je obtížné naplnit roli a umožnit vyšší informační obsah a rozvoj kvalitnější osobnosti u dětí.¹⁵

Vychovatelská role je nyní spíše předávána na instituce, různé stupně školy. Otcové a rodiny celkově nechávají podstatnou část předávání informací a výchovy osobnosti ve školách. Často mají pocit, že tím, je vše vyřešeno. Snaží se věnovat pak více zabezpečení rodiny a naplnění jejích materiálních potřeb. Avšak škola těžko může zabezpečit plně vychovatelskou roli otce. V této funkci jde především o přípravu dítěte na život ve společnosti, na překonání období přechodu z intimity rodiny do vnějšího světa. Toto je schopen spíše zajistit otec, který není tolik emocionálně zatížen mateřstvím jako matka. Jeho emocionální vztah k dětem se vytvářel postupně v rámci hry a zkušeností s dítětem, nikoliv na základě těhotenství, mateřství.

¹⁵ Bendová, M. *Význam otce v rodině*, diplomová práce, FFUK, katedra pedagogiky 1995

2.3.2. Vztah mezi otcem a dítětem, vliv otce na vývoj dítěte

S postupnou změnou pozice otce v rodině dospěla jeho role k zajištění finančního zázemí a v rodině se jeho vliv na vývoj dětí stal až druhořadým. Stejně tak význam matky pro děti byl vnímán jako důležitější než otce i společností.

V sedmdesátých letech, jak je již zmíněno v předešlém textu, se opět začíná společnost prostřednictvím výzkumů zabývat významem otcovské role na vývoj dětí.

Výsledky výzkumů přinesly potvrzení o významu nezastupitelnosti otce při formování osobnosti dítěte, zároveň přinesly výzkumy i informace o aspektech, které negativně ovlivní vývoj dítěte při absenci otce v rodině, jak fyzicky tak psychicky nepřítomný. Vliv otců na vývoj je odlišný u synů a dcer, avšak stejně důležitý pro jejich zdravý vývoj. Nutno však podotknout, že vyhovující a adekvátní vliv rodičů na děti není vždy ideální. Vždy se v rámci rodiny najdou aspekty, které nedosahují dokonalosti, avšak záleží na tom, jak zdravé mechanismy rodina má a jak se s s chybami ve výchově dokáže vypořádat.

Otec v raném vývoji

Děti od narození *potřebují jistotu ve vztazích ke svým lidem*¹⁶ Od začátku navazují úzký kontakt s oběma rodiči. Pocit jistoty a bezpečí hledají jak u matky, tak u otce. K vytvoření základní důvěry je třeba, aby rodič byl schopen rozpoznat signály dítěte a adekvátně na ně reagovat. Vytvořit adekvátní reakce, které zapadnou do očekávání dítěte. Jedině tak dostane uspokojení, neboť adekvátní reakce naplnila očekávání a byla tím nasycena potřeba. Díky tomu dítě získává důvěru, že se může na své blízké (své lidi) spolehnout. Vytvoří se bazální důvěra v rodinu a v prostředí ve které vyrůstá a které jej chrání před světem. Bazální důvěra je základním kamenem dalšího osobnostního vývoje. V této souvislosti se hovoří o matkách „jako o těch kdo zajišťují základní bezpečí pro dítě. Avšak výzkumy ukázaly, že muži jsou stejně schopní a vnímaví k signálům nespokojenosti kojenců a reagují na ně stejně jako ženy.¹⁷ Dokáží rozpoznat potřeby dítěte a jsou schopni tyto potřeby uspokojit. Muži disponují stejnými dovednostmi souvisejícími s péčí o dítě, jsou stejně kompetentní a tvořiví pečovatelé o novorozence, jako ženy.¹⁸

¹⁶ Matějček, Z., *Co děti potřebují*, Portál Praha 1994

¹⁷ Parke a Sawin – výzkumy zabývající se významem otce

¹⁸ Podle PhDr. Zdeňky Matějčky je: „Mateřské chování vůči dětem není omezeno pouze na biologické matky, nýbrž jde o univerzální chování všech lidí. Také otcové, jiní muži a dokonce již děti v pozdním školním věku jsou schopni tohoto typicky mateřského chování“ – *Také otcové jsou dobrými matkami*, rozhovor v časopise Eltern, r. 1993,

Kojenci si vytvářejí úzká citová pouta i se svými otci. Děje se tak přibližně ve stejnou dobu, kdy se formují stejná pouta k matkám. Interakce mezi otcem a dítětem je kvalitativně odlišná od interakce mezi matkou a dítětem. Otec přistupuje k dítěti s jinými záměry. Matky děti především chrání a udržují v bezpečí před okolním světem. Otcové oproti tomu mají tendenci více si s dítětem hrát, podporovat jeho zvědavost objevování světa, podporují více snahy dětí tvořit.

Vliv na vývoj kognitivních funkcí

V rámci vývoje a významu otce je ve vztahu k učení a tvořivosti jeho role velmi významná. Pevný vztah mezi otcem a dítětem, dokonce i během novorozeneckého období, může podporovat vývoj intelektu dítěte. Snadno dosažitelný otec pomáhá svému synovi dosáhnout ve škole jeho intelektového potenciálu tím, že slouží jako příklad muže, který úspěšně funguje mimo domov. Tentýž otec nebude mít na intelektový vývoj svého syna vliv, nebude-li mu na blízku.

Osamostatnění se, vztahy s vrstevníky

Oddělování se od rodičů probíhá na různých úrovních v průběhu celého vývoje. Již v útlém věku, kdy ještě nejde o navazování vztahů s vrstevníky či jinými dospělými, se děti musí učit snášet dočasnou nepřítomnost rodičů. I v tomto období lze pozorovat rozdíly mezi dětmi související s mírou angažovanosti otce. Děti, o něž se jejich otcové více starají, snášejí lépe stres, když jsou ponechány sami s cizí osobou. Později je pro děti stále důležitější kontakt s vrstevníky a uplatnění ve vrstevnické skupině. Znovu výzkumy potvrzují velký vliv otce. Synové, jejichž otcové jsou delší dobu nepřítomni, hůře vycházejí se svými vrstevníky, jsou méně asertivní a více závislí na svých spolužácích. Častěji trpí pocity izolace, osamělosti a odcizení.

V adolescenci by se děti měly postupně odpoutat od rodičů. Děti vychovávané matkou mají častěji problémy se od matky odpoutat. Projevuje se u nich nadměrná závislost na matce. Vyhýbají se osamostatnění, nebo se o něj naopak snaží neadekvátním, nezralým způsobem. *„Bez otcovy přítomnosti je pro děti obtížnější dosáhnout nezávislosti v psychické pohodě¹⁹.*

Vztahy k příslušníkům druhého pohlaví

¹⁹ Warshak, R. A., *Revoluce v porozvodové péči o děti*, Portál Praha 1996, s. 54

Vytváření vztahu k příslušníkům druhého pohlaví je hlavním úkolem období adolescence. V předchozích vývojových fázích však dochází k přijetí vlastní sexuální role. Důležitou součástí vývoje je postoj k oběma rodičům a provázení obou rodičů v jednotlivých vývojových fázích.

Přijetí vlastní sexuální role je závislé na postoji k otci a matce. Tento postoj a zvládnutí rodičovského komplexu ve vývoji určuje konečný přístup ke vztahům.

Pro chlapce je otec vzorem mužnosti. Identifikace s otcem je základem k vytváření vlastní, nejen sexuální identity. Bez mužského vzoru je větší riziko nejisté maskuliní identity. Hůře se zvládají vzorce maskuliního chování a je zde možnost, že si je nikdy neosvojí. V konečné fázi to znamená nezralost, závislost, citová nezralost projevující se agresivitou. Naopak podporující otec, s úzkým kladným vztahem se svým synem, zvyšuje možnosti na budoucí úspěšný partnerský vztah syna.

I v životě dívky hraje otec nezastupitelnou úlohu. Modeluje představu dívky o mužském a partnerském chování, je jejím vzorem. Prvním mužem v životě, jeho přítomnost a angažovanost je důležitým formativním faktorem jejího budoucího postoje k mužům i partnerství jako takovému. Během výzkumů se ukázalo, že dívka, která neměla pozitivní a přínosný vztah se svým otcem léta před dospíváním, během něho i později, bude mít sklon k pocitům nejistoty ve vztazích s muži. Dívky z rodin bez otce mají obavy a pochybnosti o své atraktivnosti jako partnerky, hůře hledají uspokojení v lásce. Schopnost ženy vytvořit úspěšný manželský vztah je zvýšena, když sama prožila vřelý citový vztah se svým otcem .

Sociabilita a delikventní chování

Osobnosti s omezenou mírou sociability, případně osobnosti asociálně či delikventně jednajících lidí, mají mnohé společné charakterové rysy. Vyznačují se nižší dosaženou úrovní morálního vývoje, sníženým vědomím odpovědnosti za své činy, horším sebeovládáním. Tyto vlastnosti se formují postupně v průběhu vývoje dítěte a samozřejmě i na ně má vliv rodinné prostředí, v němž dítě vyrůstá. Výsledky výzkumů, které se věnovaly těmto oblastem, hovoří jasně v neprospěch dětí vyrůstajících s jedním rodičem . Ve veliké míře pouze s matkou. Přestože to jednoznačně neznamena, že absence otce vede jednoznačně k delikventnímu chování u všech dětí vyrůstajících s matkou, je patrné, že přítomnost angažovaného otce ve výchově snižuje riziko delikventního chování.

Děti, kterým se otec více věnuje a dává najevo svou lásku, přijímají více odpovědnost za své chování.

Chlapci z rodin bez otce jsou ve větší míře méně morálně zralí a agresivnější, než chlapci s podporou otce. U dívek takové rozdíly nebyly zjištěny.²⁰

Osoby s asociálním chováním se také projevují menší mírou empatie. Schopnost vcítit se do druhého je snížena. Bylo zjištěno, že v dospělosti jsou empatičtější osoby, které dětství trávily delší čas s otcem. Z mnoha sledovaných ukazatelů se právě tento potvrdil jako nejvýznamnější. Celkově je považována nepřítomnost otce v rodině za rizikový jev.

„Děti vychovávané jen jedním z rodičů(ve všech zemích jsou to většinou matky)mají podle mezinárodních srovnávacích studií, jež jsou dnes k dispozici, o něco horší výsledky ve škole, víc zdravotních i psychických problémů, a také více střetů se zákonem, než děti ze srovnatelně socioekonomické vrstvy, které vyrůstají s oběma rodiči. Přítomnost otce v rodině soudobý výzkum jasně ukazuje jako faktor, který brání delikvenci syna.“²¹

2.3.3. Funkce otce v rodině

V rodině bývá nositelem funkčních povinností žena – matka. Subjektivní pocit muže, že je omezován v účasti na rodinném životě a rozhodnutích vytváří předpoklady k budoucímu odcizení otce od dětí. Kulturní vzory otcovského chování byly muži předány jeho původní rodinou.

Psychoanalýza a sociální učení a jejich pohled na roli otce. Psychoanalýza - rodičovského komplexu, afektivní ambivalence k rodiči stejného pohlaví. Strach z otcovské agresivity, strach ze ztráty mateřské lásky. U oidipovského komplexu je důležité, aby proběhl proces postupného vyrovnání z otcovou rolí a přijetí otce jako vzoru. Konečná identifikace s otcem a převzetí své role.

U dívek Elektřin komplex. Dívka si rysy nedokončeného procesu separace od otce projektuje ve vztazích s muži.

Sociální učení

²⁰ Ve výzkumech byly stanoveny následující položky v morálním vývoji- pocit viny, provinění, přijetí výčitky, poslušnost vůči společenským pravidlům, internalizované morální normy.

²¹ Matoušek, O., *Mládež a delikvence*, portál Praha 1998, s. 40

Teorie otce jako představitele společnosti uvnitř rodiny. Otcova role je především instrumentální. Oproti tomu je role matky expresivní. Instrumentální role otce vychází z požadavku uvést do vztahu subsystém – rodinu se systémem, tedy společností. Matčina role harmonizace uzavřeného rodinného systému a udržování jednoty²².

Pro otce je snadnější plnit instrumentální roli – často se nachází mimo subsystém je v kontaktu s okolím. Její to tedy jeho strategická pozice pro převádění společenských požadavků do rodiny. Zároveň je oporou pro rodinu v komunikaci s vnějším systémem.²³

Matka komunikuje uvnitř rodiny, pečuje o děti, vytváří vztah s dítětem na základě pouhé existence dítěte, oproti tomu otec si vztah k dítěti nachází a podmiňuje jej na základě výkonnosti dítěte.²⁴

²² Lamb, Michale, E. a kol, *The Role of Father in Child Development*, Oxford University Press, London, 2005

²³ Lamb, E.M., *Fathers: Forgotten Contributors to Child Development*, Human Development, vol. 18, 1975

²⁴ Jana Blaharová, Ivona Šporcová, *Role otce při utváření sociálních vlastností dítěte*. Ústav sociálního lékařství a veřejného zdravotnictví LF, MU Brno

2. 3. 4. Význam otce v prenatálním období vývoje dítěte

Otcovství je možné přijmout jako evoluční proces v určitých fázích. Délku a význam fází lze určit na základě frekvence a intenzity interakce .

1) fáze, kdy se otec dozví o těhotenství

Chápání mateřské funkce jako biologické, otcovské role jako sociální. U mužů je typická preference potomka mužského pohlaví, obzvláště v případě prvního těhotenství. Vyjadřuje se o potomkovi v mužském rodě. V období těhotenství, porodu a kojení, si muž více uvědomuje i zažívá na nevědomé úrovni odlišnost ženy. V období prvotní fáze se objevuje syndrom očekávání. Negace nového stavu a požadavek žít stejně jako před těhotenstvím partnerky. Na základě obav z nové situace a potřeba ji uchopit se stává, že muž zpravidla zvýší svou realizaci v zaměstnání, obzvláště v posledním trimestru těhotenství partnerky. Studie uvádějí, že muž zažívá pocit vyřazenosti, relativizace nevyřešených konfliktů z dětství s vlastní rodinou zvyšuje touhu po závislosti.²⁵

V přírodních národech se objevuje fenomén couvade (hnízdění), postnatální dietetický - jedná se o specifický režim otce po narození dítěte. Věří se, že otec je s dítětem natolik spojen, že jakákoliv činnost otce v období porodu a po něm velmi silně dítě ovlivňuje. Prenatální couvade , pseudomateřský, otcova simulace porodu s cílem prokázat podporu rodiče a odlehčit jí od porodních bolestí, které přenášejí na pseudomatku (otce). Přírodní národy mají roli otce při porodu jako roli k urychlení a usnadnění porodu.

Otec je zodpovědný za vznik těhotenství, ale i za jeho zdravý průběh. Programy prenatální výchovy, do kterých jsou zapojováni oba rodiče – posílení vazby otec dítě.

Komunikace a interakce i s plodem. Jiné komunikační vzorce u matky a u otce. U matky je to stimulace hlazením a hlasem . Otec vytváří matčino životní prostředí, ovlivňuje denní rytmus matky. Důležité uvědomit si, cítit se otcem. – sociální porod. Angažovanost v těhotenství i u porodu. Podpora otce v době prenatální, příprava otce na roli je nyní

Otec

²⁵ Popenoe, David, *Life without father*, Harvard University Press 1996,

Vývojová psychologie - otec – antropogeneticky determinován a naprosto nezastupitelný; předem naprogramovaná složitá forma péče o potomstvo, určená fyto-geneticky. Hormonální systém.

Význam v raném věku dítěte

Imprinti schématu druhého pohlaví v období od pátého do dvanáctého měsíce. Vzorec chování muže, který je prezentován otcem . Širší ramena, hrubší hlas, jiné vzory, jiný typ mazlení. Přesun dětí z původní rodiny do vnějšího světa. Od 5 měsíců reaguje dítě plně na jinou osobu²⁶Děti které měly více kontaktů s otcem jsou ve vztahu k neznámému více společenské , kontakt jim následně usnadňuje intelektový vývoj. V 5. – 6. měsíci je otec dobrým stimulem při působení na vývoj kognitivních schopností.

U každého pohlaví trochu odlišně. U chlapců je otec důležitý jako spoluhráč, schopný udržet pozornost dítěte. U dívek je důležitý dostatek komunikace, slovní stimulace, z toho vyplývající nácvik společenské interakce.

Rané vazby jsou možné a užitečné k více lidem . Dřívější předpoklad, že si dítě vytváří vazbu pouze k jedné pečující osobě, se v pozdějších výzkumech ukázal jako mylný. Dítě je již v raném věku, i bezprostředně po porodu schopno vytvářet si vazby k více lidem a je schopno je rozeznat.²⁷

V 5. a 6. měsíci 27% dětí, které mají vazbu s otcem je schopno plně rozeznat otce. Začíná se utvářet vazba s otcem jako další pečující nenahraditelnou osobou. V desátém měsíci je již otec objektem pevné vazby. Absence otce v tomto období je v dalším vývoji citelná. Otec poskytuje dítěti pocit jistoty. V nepřítomnosti matky je pro dítě dostatečná přítomnost pro pocit bezpečí.²⁸

V 8. měsíci pokud dítě nemá dostatečný kontakt s otcem, jen velmi obtížně si vytváří k němu vazbu. Nepřítomnost otce tak může způsobit, že dále dítě otce odmítá. V raných měsících se též vytváří základy sexuálního chování a schopnosti

²⁶ Warshak, R. A. , *Revoluce v porozvodové péči*, Portál Praha 1996

²⁷ Schaffer, Emesová in: Bendová, M. *Význam otce v rodině*, diplomová práce, FFUK, katedra pedagogiky 1995

²⁸ Lamb, Michale, E. a kol, *The Role of Father in Child Development*, Oxford University Press, London, 2005

vytváření citových vazeb . Vzorce chování otce a matky, hlazení a mazlení učí dítě jak je následně využívat ve svém sexuálním a vztahovém chování v dospělosti.

Podle Shaffera, který činil výzkumy otcovského chování vůči dětem na několika tisícových vzorcích, vazbu otce na dítě lze vysledovat z preference chování na rukou. Lepší vztah muže k dítěti a dobré vytváření vazby je chování dítěte na levé ruce, bez ohledu na dominanci mozkové hemisféry.

Častěji nemocné děti tam, kde chybí otcovská autorita.

Otcové do 3 měsíců tráví průměrně 37 sekund denně s dítětem. Autonomie, orientace na úspěch a tvořivost.

Významem otce pro vývoj dětí se zabývá Jean Le Camus z Univerzity v Toulouse. Podle něj neexistují důkazy o tom, že absence otce znesnadňuje přijetí mužské pohlavní identity u chlapců. Výzkumy se nyní soustřeďují na ověření hypotéz, že absence otce u chlapců předškolního věku vede k nedostatku sebeprosazení a u chlapců školního věku k možné vyšší agresivitě. Tyto efekty absence otce ve výchově jsou však zatím hypotetické a je možné že jsou zprostředkovány skrze změněné chování matky k synovi.

2.3.5. Význam otce v separačním procesu.

Dospívání a postupné osamostatňování dětí v rodině je v rodinné terapii psychosomatických poruch (Chvála, Trapková) nazýváno sociálním porodem. Přírovnání procesů osamostatňování k procesům při biologickém porodu, jako analogii. Sociální porod oproti biologickému není otázkou hodin, ale let. Dělí se na několik fází, které jsou pro obě pohlaví stejné, avšak mají různá trvání jejich rozložení se u obou pohlaví liší. V každé fázi má otec a matka svou nezastupitelnou roli, v některých fázích je důležité, aby byl jeden z rodičů v pozadí v následující fázi, aby byl přítomen.

V souvislosti se sociálním porodem je role otce nezastupitelná. Autoři upozorňují na skutečnost, že je to zdánlivě v rozporu se zkušeností a názorem. Význam otců pro výchovu dětí bývá často podceňován dokonce i samotní otcové nemívají dostatečné rodičovské sebevědomí.

V sedmém měsíci života si dítě vytváří specifický vztah k osobě , která se o něj stará, v polovině případů se citový vztah vytvoří i k dalším osobám v rodině – zpravidla k otci.

Už dává dítěti základní příležitost k identifikaci se svým pohlavím, jak chlapci tak dívky potřebují identifikaci s mužskými v zory v nejbližším okolí.

Prostředí kojence představuje v první řadě matky – Matějček – Co děti nejvíce potřebují s. 13- Nejedná se vždy o matku jako takovou, ale o člověka , kterého nazývá mateřská osoba nebo také v množném čísle, jeho lidé. Jde o toho, kdo se dítěti zpočátku nejvíce věnuje a uspokojuje jeho základní potřeby - přičemž nejde ani tak o potřeby biologické, ale hlavně o uspokojení psychické potřeby jistoty a bezpečí. Podobně Smahel, když zmiňuje matku v souvislosti s vývojem dítěte v kojeneckém období, hovoří o slově matka jako pojmu, kterým „nerozumíme“ výlučně tělesnou matku, ale primární osobu, která se o dítě trvale rozsáhle stará. Biologické rodičovství jako takové, založené pouze na genetické bázi, stojí tedy v pozadí za rodičovstvím psychologickým, jehož základem je citové přijetí dítěte. Dítě za své rodiče přijímá ty, kdo se k němu mateřsky a otcovsky chovají.²⁹

Ačkoliv se kojeneček rodí aktivní a s určitou schopností vnímat svět kolem sebe, jeho schopnosti jsou velmi omezené. Tak jako holé přežití malého dítěte v rukou jeho rodičů – vychovatelů, je v jejich moci také to, jak dítě pozná a pochopí vnější svět. Prostor, do kterého se dítě narodí, je pro něj a jeho schopnost poznání neúměrně velký a složitý. Je tedy nezbytné, aby někdo hrál roli jakéhosi zprostředkovatele mezi dítětem a tímto světem. Dospělé osoby, které o dítě pečují, tak musí vytvářet přiměřené podmínky pro to, aby byl svět kojenci srozumitelný. To co činí většinou nevědomky – dívají se na dítě ze vzdálenosti cca 45 cm, pokud s ním ale mluví....

V rámci vztahu s blízkou osobou – matkou zažívá dítě pocit vlastní aktivity. Začíná si postupně uvědomovat, že reakce okolí nějak souvisí s jeho vlastním chováním. Skrze reakci na svou aktivitu poznává, že může něco způsobit.

Podle Eriksona je základní pocitem, který musí dítě v kojeneckém věku prožít, důvěra. Oproti tomu vytvořili Matějček a Langmaier seznam pěti základních potřeb, ve kterém u takových vztahů uvádějí potřebu prvních citů.

²⁹ Bendová, M. *Význam otce v rodině*, diplomová práce, FFUK, katedra pedagogiky 1995

Otec - třetí osoba rozšiřující omezený svět matka – dítě

V období těsně po narození je dítě převážně fixováno na jedinou osobu – matku. Jak si ale začíná všimnout svého okolí, rozšiřuje se tato jediná mateřská osoba na další lidi z bezprostředního okolí. Tyto další osoby pak výrazně zjednodušují proces odpoutávání se od matky – matka není vnímána jako jediný zdroj bezpečí, existuje vědomí existence dalších blízkých osob. Smahel píše o trojúhelníkové vazbě matka – otec – dítě a upozorňuje na současnou situaci rodin, kdy otec tráví většinu dne mimo domov. Tím se vytváří cosi jako malý matriarchát – jediná identifikační vazba, kterou dítě má, je vazba k matce - Smahel 35 a násl.

Nepřítomnost otce a tudíž omezení bezpečného světa pro dítě na vazbu s matkou, znesnadňuje vnitřní autonomii dítěte a tím zatěžuje budoucí párové vztahy, které dítě vytvoří. Pokud se vztahová dvojice dítě – matka rozšíří na vztahovou vazbu matka – otec – dítě, umožňuje to dítěti prožívat mnohem bohatší vztahovou formu. Pokud jsou vazby nenarušené, všechny jsou na stejné úrovni. Dítě si tak postupně uvědomuje, že jeho lidé nemají jediný mateřský vztah k němu, ale že mají také nějaké vztahy mezi sebou. Pokud je vztah k rodičům zdravě vybudován, vazby jsou dostatečně silné a dítě se necítí zraněné a odstrčené ani ve chvíli, kdy zjišťuje, že není středem všech vztahů, které se kolem něj odehrávají. Učí se tím, že milovaná osoba se dá sdílet s někým dalším, aniž by to znamenalo její ztrátu.

Pokud dítě zažívá některý z těchto vztahů za narušený není pro něj takový vztah rozvíjející. Může tak vznikat několik druhů problému – jeden z rodičů je chápán jako postradatelný, vyvíjí se vůči němu negativní pocity, někdy pocity viny nebo strach, vzniká pouze jediná identifikační vazba, která znesnadňuje proces autonomie. Zrušení fixace na matku v rámci prohlubování vztahu k otci a dalším lidem může podpořit proces přeměny důvěrného a láskyplného vztahu ve vlastní životní energii. Pokud se nám ale odpoutání od matky nepodaří, ztěžují se všechny naše budoucí vztahy, zůstáváme věčným kojencem, který se jen obtížně osvobozuje z poddanství všech možných autorit a stále hledá matčinu náruč a podporu.

Chlapci bez otce - méně asertivní, závislí na spolužácích, problémy se zařazováním do kolektivu, vyhýbají se tam, kde je soupeřivost, izolace od vrstevníků, poruchy sebehodnocení.

- pozitivní rozšíření oidipovského komplexu
- úspěšnost v manželství, cesta k poznání sexuálního života

- přijímání nezávislé role
- nedostatek možnosti najít si imponující vzor

Dívky

V období raného věku se zakládají prvky sexuálního chování³⁰. Otec se podílí na rozvoji ženských rysů chování u dcery. Modelové chování otce akceptuje dcera jako všeobecný vzor mužství. Dále je tímto chováním ovlivněna při výběru partnera. Dcera má mít otce ráda a musí být na něj hrdá.

Každý jedinec má subjektivní přitažlivost, pro toho kdo má podobnou genovou výbavu. Čím vyšší stupeň důvěry má dcera k otci, tím větší důvěru a schopnost adaptability bude mít v budoucích vztazích.

Sociální vývoj vřelý citový vztah s otcem . Otec by měl být v životě své dcery angažovaný. Dívkám, které vyrůstají bez otce chybí osoba, k níž by mohly prožít vztah nezávazného citového obdivu a podle níž by si mohly vytvořit představu o životním partnerovi. Nebezpečí, že zůstanou citově nevyzrálými. Projev může být buď nevázané chování a navazování množství náhodných vztahů, nebo zcela naopak ,odmítání mužů jako partnerů jakéhokoliv kontaktu.

2. 3.6. Otec v rodinné terapii

Neutrální autonomie – dominantní matky přes dávání kompetencí otci jsou ty, které neumožňují otci plně rozvinout svou roli a vytvořit si vztah s dítětem, mít s ním vlastní aktivity. Otcové tak zůstávají v pozadí, nejsou schopni aktivity, která by jim umožnila vytvořit si bližší vazby s dítětem. Děti pak nevnímají roli otce jako podporující a možného vzoru, který jim zprostředkuje vstup do společnosti. Nedokáží se vymezit vůči matce, sociální porod z rodiny se tak mnohdy neuskuteční.³¹

³⁰ Täubner Otec jako možný model p své dcery s. 11

³¹ Chvála, Trapková: *Rodinná terapie psychosomatických poruch*, Portál Praha 2006

3. Práce s rodinou - rodina neúplná – rodina s jedním rodičem

V práci s rodinou se velmi často setkáváme s rodinou neúplnou, většinou matkou starající se o dítě. Muži jsou samostatně pečujícími rodiči pouze ve dvou procentech. Neúplná rodina má vlastní specifika, pokud s ní pracujeme sledujeme následující kritéria.

1. Vnitřní zdroje rodiny: schopnost reorganizovat se a udržet si vnitřní integritu i přes velké změny, které se dějí ve struktuře a fungování rodiny.
2. Enviromentální stres: záleží také na tom, jak rodina vnímá stres přicházející z jejího vnějšího prostředí a jak efektivní mechanismy zvládnání používá
3. Zdroje v širší sociální síti: jaká je míra a kvalita vnějších zdrojů podpory (přátelé, příbuzní), které je rodina schopná aktivovat.

V situaci kdy jeden partner odešel z rodiny, může být snaha osamělého rodiče udržet (nutně pozměněnou) rodinnou identitu a pomoci rozvinout a udržet si pocit rodinné kompetence, integrity a stability za předpokladu, že má dostatečnou vnější podporu. Záleží samozřejmě také na osobnosti osamělého rodiče a na jiných okolnostech (např. Zda jsou děti zdravé či ne)

Při psychologické práci s rodinami, které tvoří jeden rodič a dítě, je možné se orientovat podle určité osnovy. Následující body jsou inspirovány několika zahraničními prameny a mohou posloužit pružně podle povahy případu. Jednotlivé body je možné modifikovat nejen pro rodiny po rozvodu, ale i pro další situace.

1. Zmapujeme důvody, proč je rodič osamělý
2. Pokud předcházelo manželství, zjistíme, v jaké fázi se rozpadlo
3. Pravděpodobné příčiny rozpadu manželství – nevěra, chronická nespokojenost a hádky, zásahy rodičů partnera, nezralost jednoho či obou partnerů, sexuální inkompatibilita, finanční problémy aj.
4. Počet, pohlaví a věk dětí, věk rodiče v době, kdy osaměl, ovdověl, či kdy žena se stala svobodnou matkou. Míra zapojení prarodičů a příbuzných
5. Specifické nahromadění stresorů před rozpadem rodiny, např. Stálé konflikty partnerů, zatažení dětí do konfliktů, vyhrožování a vydírání
6. Specifické nahromadění stresorů po rozpadu rodiny a během její organizace –

např. Stěhování, nová práce, nová škola snaha o ochranu osobní identity a úsilí o formování nové

7. Nové role, které členové rodiny musí zaujmout – např. Matka se stává hlavou domácnosti, syn přebírá při absenci otce více odpovědnosti
8. Role absentujícího rodiče a dalších důležitých dospělých v novém rodinném systému
9. Kvalita vztahů v rodině, kvalita vztahů s bývalými manželi a kvalita vztahů k původním rodinám.
10. Schopnosti osamělého rodiče efektivně zvládat situaci, schopnost organizovat a řídit rodinu v procesu přizpůsobování na nové okolnosti
11. Vztahy rodiny v širším sociálním prostředí
12. Zvažovat typ ztráty

Při absenci otce v rodině se nejvíce poukazuje na otcovskou roli socializační a disciplinární, diskutuje se o častějších poruchách chování, a dokonce o delikvenci u dětí s absentujícím otcem. Opakovaně, leč nepodloženě se předpokládá, že otcové jsou odpovědní za socializaci dětí a ignoruje se např. Role temperamentu dítěte, který spoluurčuje reakci okolí na dítě, dále vliv jiných sociálních prostředí a vliv médií. Takové úvahy obviňující jednoznačně rodiče, jsou nepochybně zjednodušující a zavádějící. I v rodinách, kde je otec přítomen, je různá míra jeho zapojení do procesu socializace dětí, někdy jsou to právě matky, které na sebe přebírají veškerou odpovědnost za výchovu dětí i vedení domácnosti. Pouhá fyzická přítomnost otce tedy není zárukou zdravého vývoje dítěte a úvahy, které neberou v potaz kvalitu rodinného prostředí, nemají valný smysl.

Osamělí otci

Do sedmdesátých let byla role otce ve výchově dětí považována za okrajovou. Postupem času, vlivem feministického hnutí, nastávají změny v rozdělení tradičních rolí. Muži jsou povzbuzováni k aktivnějšímu a senzitivnějšímu přístupu k dětem, věští angažovanosti na jejich vývoji. Pro muže, který zaujímal tradiční otcovskou roli, může být poměrně obtížné převzít roli absentující matky. Chybí mu zkušenost ženy pramenící z intimního každodenního soužití dětí a zvládáním domácích prací.

Dalším problémem pro muže někdy je skutečná osamělost a vybalancování tíže odpovědnosti za celou rodinu.³²

V povědomí lidí je zakódováno, že pečovatelské funkce lépe zvládají ženy a společnost je tomu přizpůsobena – různé podpůrné skupiny pro maminky s malými dětmi. Není vyvinuta dostatečná podpůrná síť pro osamělé otce.

Většina studií otcovského chování srovnávala chování ženatých otců s chováním matek. Otcové jsou typičtí tím, že poskytují dítěti řadu podnětů a hrají si s ním více než matky. Málo studií se ovšem zaměřilo na samotné otce. Jedna ze studií (Risman, 1987), však potvrdila, že osamělí otcové vykazují rodičovské chování, které se více podobá chování matek pečujících o své děti, než chování ženatých otců. Znamenalo by to, že rodičovské chování není formováno biologicky či časnou zkušeností, ale spíše sociálními okolnostmi a příležitostmi. Jiné studie ukazují, že muži nejsou v menší míře schopni pečovat o děti (dělat to co se považuje za náplň mateřství), ale že to dělají jiným způsobem. Závěry studií jsou pro muže příznivé a povzbudivé.³³

Muži stejně jako ženy dovedou pečovat o děti – jejich úspěch závisí na jejich osobnosti a osobní historii, na okolnostech, na finančním zabezpečení a podpůrné síti, která je k dispozici.

Příběhy osamělých otců posouvají hranice tradičních představ o rodičovství a výchově dětí.

Kompetentní rodičovství muže zvyšuje jeho společenskou prestiž.

Muži mají jiný styl rodičovství, ale není to styl lepší nebo horší. Děti v péči milujícího otce se mohou cítit stejně spokojeně jako v péči matky.

Rodinný poradce by měl vědět, že rodiny vedené osamělým otcem řeší poněkud jiné problémy, než rodiny vedené osamělou matkou. Po stránce finanční na tom bývají otcové o něco lépe, častěji však využívají placených služeb pro domácnost či k dětem, protože se na vše někdy necítí dostatečně kompetentní. Osamělí otcové se také poměrně často stávají závislými na svých rodičích, kteří jim s péčí o děti pomáhají. To jim sice usnadňuje život, ale závislost jim vadí a zahanbuje

³² Warshak, R. A. , *Revoluce v porozvodové péči*, Portál Praha 1996

³³ Bendová, M. *Význam otce v rodině*, diplomová práce, FFUK, katedra pedagogiky 1995

je. Pokud pracujeme s rodinou osamělého rodiče terapeuticky, je třeba mít stále na mysli psychologickou přítomnost druhého, byť fyzicky nepřítomného rodiče.

U osamělých matek je pravděpodobné, že vyhledají poradce až po té, co se u jejich dítěte rozvinou vážnější problémy, nebo až se konfliktní vztah mezi matkou a dítětem zdá neúnosný. Matky bývají natolik zahlcené prací a všemi povinnostmi doma, že si nedovolí poradenství. Čím časnější poradenská intervence, tím lepší ovšem vyhlídky na nápravu. Mnoho autorů se shoduje na tom, že primárním úkolem v rámci odborné pomoci je podpora osamělé matky, otce, v roli hlavy rodiny a podpora sebevědomí. Následuje pomoc a rozvinutí sociálního podpůrného systému. Dá se využít různých terapeutických přístupů, většinou krátkodobých. Převažují konzultace poradenské a psychoedukační programy – posilování sebevědomí, hledání zaangažování vnější podpůrné sítě, učení novým komunikačním dovednostem, učení efektivním řešením problémů.³⁴

³⁴ Risman, J.B. Intimate relationships from a microrstructural perspective: men who mother. *Gender and Society*, Vol. 35, 1987, 95 až 102

4. Sociální práce s rodinou

Rodina byla vždy částí společnosti, která byla pro jedince důležitá k přežití, jediným pevným bodem o který se MOHLA JEHO EXISTENCE OPŘÍT. Stejně tak jedinec byl důležitý pro funkčnost rodiny, tak aby mohla fungovat a poskytovat jedincům v ní podporu a bezpečí, byla zárukou přežití. V 19. století však začali některé funkce rodiny více přebírat instituce. Spolu s rozpadem rodinné pospolitosti se na podporu jedinců bez rodin a na podporu lidí s handikepem začal rozvoj nejprve rezidenčních sociálních služeb které poskytovali péči těmto sociálně vyloučeným skupinám. Spolu s tím se rozvíjelo sociální zabezpečení. Na základě těchto snah o institucionalizaci péče se rozvinula tendence vnímat rodiny jako rodiny disfunkční. (rodiny, které neplní svou funkci, nejsou schopné se postarat sami o člověka s handikepem)

Sociální práce vznikla jako obor ve stejné době, kdy byl představen směr psychoanalýzy, který byl postupně rozvíjen. Sociální práce se věnovala výhradně chudým lidem. V prvopočátku byl pohled sociální práce na rodinu spíše ze sociologického hlediska. Tématem se kterým sociální pracovníci pracovali byly především příjmy rodiny, hospodaření s nimi a přítomnost abnormit u členů rodiny. První metodikou byla především komunikace s rodiči, zjištění problémů a nabídka pomoci v jejich řešení v rámci návštěvy rodiny.

Ve dvacátých letech se objevuje v přístupu k práci s rodinou psychologizující směr. Sociální práce se zaměřila na vliv rodiny na charakter dětí, na jejich celkový vývoj, stejně tak ovlivňování členů rodiny navzájem. Vědomí, že psychická stabilita rodičů je úzce svázána se stabilitou dětí. Stabilita rodiny je zajišťována jak ze zdrojů z vnitřku rodiny, tak z mimo rodinných vazeb. Rodina je brána jako celek, sociální práce se členy rodiny má význam především ve chvíli kdy se pracuje s celou rodinou.

V polovině dvacátého století se sociální práce obrací na zaměření na komunikaci mezi muži a ženami, částečně je tento fakt ovlivněn rozvíjející se kybernetikou a jejím pohledem na systémy. Rodina je vnímána jako systém vazeb mezi členy rodiny a vazby mezi systémem rodiny a dalšími systémy vně rodiny. Rozvoj systemického přístupu k rodině.

Další rozvoj pohledu na vztahy rodiny v různých terapeutických přístupech se nakonec rozvinul do několika směrů, které jsou však souhrnně nazývány hnutím rodinné terapie.

Rodina je systém, který se dělí na následující subsystemy – jednotlivce, dyády a větší skupiny. Subsystemy vznikají spojenectvím osob na základě odlišnosti, nebo stejnosti pohlaví, ale i na základě hodnot a zájmů. Subsystemy jsou vůči sobě určitým a vždy jinak nastaveným způsobem ohraničeny. Celkovým ohraničením je místo, kde se rodina nachází. Místo jak fakticky a hmatatelně – teritorium, místo, kde bydlí, postavení ve společnosti, své vlastní vymezování rodiny vůči okolí, vystupování jako celku. V tomto ohledu lze usuzovat jakým způsobem je rodina schopna své místo vymezit, či naopak otevřít. Oba extrémy jsou pro ni ohrožující. S tím související vytváření bezpečí rodiny, jak je schopna si zachovat svou intimitu a jak je schopna se otevřít vůči vnějším vlivům. Limit který dává rodina sobě jako celek vůči okolí nakonec ovlivní i možnost projítí touto hranicí pro její členy. (jak náročné bude tento systém opustit, či rozšířit pro děti, jak se podaří nakonec založit vlastní subsystem vůči své původní rodině.

4.1. Typy služeb poskytovaných rodinám

Typy rozlišení podle různých autorů zabývajících se sociální prací.

- podle délky – krizová, krátkodobá x dlouhodobá
- podle prostředí – institucionalizované, terénní, vzdělávací
- podle užití metody práce s rodinou – poradenství, terapeutické služby, svépomocné skupiny,
- podle podnětu k navázání spolupráce s rodinou – rozvodová situace, ztráta rodiče

Zákon o sociálních službách 108/ 2006 Sb. rozlišuje sociální služby obecně dle následujících oblastí.

Sociální služby zahrnují

- a) sociální poradenství,
- b) služby sociální péče,
- c) služby sociální prevence.

Sociální služby se poskytují jako služby pobytové, ambulantní nebo terénní.

Následně sociální služby poskytované rodinám uvádí zákon jako sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi v § 65, jsou to tyto:

(1) Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi jsou terénní, popřípadě ambulantní služby poskytované rodině s dítětem, u kterého je jeho vývoj ohrožen v důsledku dopadů dlouhodobě krizové sociální situace, kterou rodiče nedokáží sami bez pomoci překonat, a u kterého existují další rizika ohrožení jeho vývoje.

(2) Služba podle odstavce 1 obsahuje tyto základní činnosti:³⁵

- a) výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti,*
- b) zprostředkování kontaktu se společenským prostředím,*
- c) sociálně terapeutické činnosti,*
- d) pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí.*

³⁵ Zákon 108/2006 Sb. o sociálních službách, ÚZ,

4. 2. Sociální práce s rodinou, sanace rodiny

Všechny tyto služby lze využít pro jakékoliv formě rodiny, tedy pro rodiny neúplné, kterých se tato práce týká především. V popisu práce s rodinou a možnostech jak nabídnout služby pro muže v rodině, jakým způsobem být vtažen a získat podporu. Jakou podporu by sami klienti uvítali. Obzvláště v době prvního nárazu povinností přicházejících se situací, kdy zůstanou sami s dítětem v péči. Co vše by měla podpůrná síť nabídnout zajistit. Pokusila jsme se o screening podpory organizací pomáhajících rodinám v obtížné situaci. Snažila jsme se objektivně zhodnotit i podporu organizací, které především hájí práva otců

Postup sociální práce s rodinou, tzv. sanace rodiny, je vystavěn na základě práce s původní rodinou, která potřebuje podpořit v péči o děti. Je to styl práce s celou rodinou, kdy je třeba rekonstruovat a podpořit zdravé styly chování a pomoci vyjasnit si, které přístupy ve výchově a vztazích mezi členy rodiny lze eliminovat. Zastává myšlenku, že původní rodina je vždy to nejdůležitější pro děti, že jejich rodiče jsou vždy jejich součástí. Jde o možnost podpory a zachování kontaktu mezi členy rodiny. Podpora rodiny v rozvinutí jejich schopností a možnost tak zabránit či omezit výchovným zásahům zvenčí.

Role týmu sanace rodiny spočívá v podpoře jednotlivých členů rodiny. Je třeba je přivést k tomu, aby rozpoznali zdroje svých těžkostí a možnosti, jak je změnit či odstranit. Rodiče často nedůvěřují sociálním pracovníkům a institucím, obávají se změn a nevěří, že by jich byli schopni. Mají proto tendence k odvracení pozornosti pomáhajících pracovníků od podstaty svých těžkostí, bagatelizují je, mnohdy na ně nemají reálný náhled. Není výjimkou transgenerační předávání modelů chování, jež prohlubují negativní dopad na kvalitu života dítěte i rodiny.

Sanace rodiny se týká formálních stránek rodiny i obsahových stránek rodičovství. V praxi se osvědčuje začínat s formálními stránkami rodiny, protože jsou pro rodiče bezpečnější a přímo ovlivňují možnost jejich vyladění na obsah rodičovství. Když rodina nemá peníze na jídlo a hrozí jí ztráta bydlení, rodiče nemají kapacitu zajímat se o význam společné hry se svými dětmi. Od začátku sanace rodiny je ale třeba s rodiči mluvit o formálních i obsahových stránkách rodinného života a zjišťovat, jaké mají představy o své roli a o rolích ostatních členů týmu. Předjde se tím nedorozuměním, která vznikají dlouhodobým zaměřením pozornosti pouze na řešení formálních stránek rodiny (úklid, docházka do školy, dávky sociální podpory).

Mnozí rodiče dětí ohrožených odebráním mimo rodinu považují otázky rodičovství za svou soukromou záležitost. Zároveň vnímají, že nedostatky v těchto oblastech jsou riziky pro odebrání dětí. Aby byli schopni blíže se věnovat svému rodičovskému chování, potřebují od začátku spolupráce vědět, že s nimi i o těchto aspektech budou pracovníci mluvit otevřeně, že budou mít právo říci „ne“, že jim pracovníci budou naslouchat bez zahanbování, že budou podporováni tak, jak to budou považovat za přiměřené. Ve zpětnovazebních rozhovorech rodiče často sdělují, že si nejvíce vážili respektu – že „byli bráni takoví, jací jsou, a necítili se za to ponižováni“.³⁶

³⁶ Bechyňová, V., Konvičková, M., *Sanace rodiny*, Portál Praha 2008

Nyní bych zde představila svou práci s rodinou, zkušenosti a techniky, které jsem se snažila léta využívat v práci s rodinou a na jejichž základě jsme v rámci sanaci rodiny definovali přístup k mužům, otcům v rodinách se kterými jsme pracovali. Jaké skutečnosti jsme našli a jakým způsobem je zachovávali v další práci. V rámci práce s rodinou jsme se setkávali mnohdy se skutečností, že otcové v rodinách byli přítomní, většinou však komunikaci se sociálními pracovníky nechávali na matkách. Málokdy byl otec aktivní ve stanovování sanačního plánu a spolupráci. Někdy jej to nenapadlo, že byl důležitou součástí. Odrazoval jej ženský svět pomáhajících profesí. Péče o děti byla, podle něj především rolí matky. Jistě vyvstávaly i otázky zda se paní „sociální“ s ním chce bavit, jistě jí ani nezajímá jeho názor, jako žena mu rozumět nemůže. Jakou roli má vlastně on v celém procesu, v návštěvách té paní doma. Komunikace s otcí byla vždy intenzivnější a dala se nazvat spolupracující v rodinách, kde byly matky nějakým způsobem handikepovány v péči o děti. Kde jim nemoc, nebo jiná omezení bránila v plnohodnotné péči o děti. Zde otcové jako aktivnější rodiče většinou i spolupracovali a byli přítomni na většině konzultacích. Spolupráce s oběma rodiči, zainteresování obou rodičů a jejich spolupráce se sociálními pracovníky se dařila ve velmi omezeném počtu rodin. Zpravidla v rámci aktivních rodin, kterých bylo okolo 40, z nich 32 byly úplné rodiny s oběma rodiči, se dařilo pracovat s oběma rodiči intenzivně, tedy s celou rodinou, kdy měli otcové zájem být účastni celého procesu práce bylo v 5 případech. Aktivizace otce byla vždy velmi náročná. Během let práce jsme se snažili najít cesty k oběma rodičům, i v případě rozvedených rodin. V tomto ohledu však byla aktivizace otce ještě složitější. Za čtyři roky práce s rodinou jsem pracovala se čtyřmi otcí, kteří měli v péči svěřené děti a kde nebyla žádným způsobem přítomna matka. Podpora těchto otců a práce s nimi byla odlišná od aktivizace otců v rodinách. Mnohdy složitější. Je však nutno podotknout, že rodiny byly vždy ve složité sociální situaci, s ohrožením nařízením výchovného opatření a pracovníci byli většinou s rodinou v kontaktu na základě zadání soudu nebo orgánu sociálně právní ochrany. Zkušenosti s prací s rodinou jsou tedy především v obtížných životních situacích a přístup pracovníků je tedy specifitější. Stejně tak přístup rodiny, její pocit ohrožení ve vyšší míře. Obava z intervence.

V následujícím textu uvedu své zkušenosti s praxí v sociální službě, která nabízí rodinám v obtížných životních situacích, které jsou ohroženy především

zásahem institucí do jejich výchovy. Pokusím v těchto souvislostech nastítnit odpovědi na otázky, které jsme si ve vztahu k roli otce v práci s rodinou kladli.

Jakým způsobem nabízet sociální služby? Jak jednat s otci, i s ohledem na fakt, že většinou v sociálních službách pracují ženy? Jak otce aktivizovat dát mu informaci o tom, jak je důležitý pro své děti a pro celý systém rodiny? Jak nabídnout informace z pozice ženy? (Zajištění kooperujícího páru sociálních pracovníků, terapeutů, jako v ideálním případě v rodinné terapii, není možné většinou zabezpečit).

Během let jsem se věnovala následujícím přístupům práce s rodinou a čerpala z nich inspiraci techniky pro svou práci a pomoc rodinám. Spíše než plně uplatňovat tyto terapeutické přístupy jsem se snažila využít jejich prvků pro vedení rozhovoru s rodinou a hledání spolu s rodinou, co by mohlo být zdrojem podpory a pomoci pro hledání cest ke změnám, tak, aby mohlo dojít k odstranění důvodů tíživé situace. Následně trvalému nastavení změn tak, aby nedocházelo k zásahům institucí zvenčí a nastolování výchovných opatření. Vždy jsem se snažila být průvodcem rodiny a na základě různých přístupů vytvořit vlastní systém práce s rodinou – poznat rodinu jako systém, který postupně vzniká – Ostrov (Reieger, Vyhnálková), spolu s diagnostikou na základě teorie rodinné terapie psychosomatických poruch (Chvála a Trapková), a potřeb, které využívá Pesso - Boyden terapie. V rozhovorech s rodinami jsem se také snažila využít kladení otázek, způsobem, který využívá systemický přístup a strukturu v přístupu k práci s rodinou v pomáhajících profesích (Úlehla). Nyní bych ráda uvedla jakým způsobem, lze využít jednotlivé způsoby práce v aktivizaci otců a práce s otcovskou rolí v rodině v rámci sanace rodiny.

4.3. Ostrov rodiny

Poznání báze rodiny – to s jakým očekáváním a v jaké situaci založil stávající rodinu, jaký byl pro základ vzniku „Ostrova rodiny“. Poznat historii rodiny, příběhy, které provázejí celý rodinný život, generační rodinné mýty spojené s mystickými předměty. Dalším krokem je sdělení rodiny, kde se nachází, kdo je jejím členem a jakou roli jednotliví členové rodiny hrají. Jak je rodina vymezena vůči okolí, vůči „oceánu světa“ V komunikaci s rodinou je důležitý vztah k otci. Nabídnout otci jasnou roli, strukturu toho, co může od setkání se sociálním pracovníkem očekávat. Podpořit jeho roli a důležitost v systému rodiny a předat mu informaci o jeho kompetentnosti popsat svůj pohled na rodinný systém.

Důležitými informacemi, dle Zdeňka Riegera, které potřebujeme pro komunikaci s rodinou a hledání jejích komunikačních modulů vůči světu a vůči sobě navzájem, tedy i ve vztahu k otci jsou následující: povolání a vzdělání rodičů.³⁷

Povolání, vzdělání napoví modus řeči, klíč kterým se dostaneme k jazyku klienta, kterému rozumí, jakým způsobem je schopen přijímat informace. Jazyk napoví o postavení muže v rodině, jakou formu své role zastupuje v rodině.³⁸ Jaká báze byla při založení rodiny. Jaká je zkušenost z jeho původní rodiny při utváření ostrova rodiny. Jaké je postavení členů rodiny mezi sebou a jakým způsobem je otcova role vnímána v rodině.

Rodina Z. se poprvé s pracovníky setkala na základě doporučení sociální pracovníce z OSPOD, jedná se o rodinu, kde jsou čtyři děti od předškolního věku, do osmé třídy základní školy. Důvodem kontaktu bylo občasné nedocházení do školy u nejstaršího syna. Nebyl schopen do školy dojít, pokud do školy došel nebyly s ním žádné výchovné problémy. Avšak doma si s ním již nevěděli rady. Otec se zpočátku konzultací neúčastnil. Většinou byl v práci, nabídky na setkání odmítal s odůvodněním, že má služby a že si myslí, že stačí se domluvit se ženou. Paní Z. byla zpočátku také nedůvěřivá k navázání spolupráce, přece jenom již má zkušenost se sociálními pracovníky z úřadu, „sociálkou“ a její zkušenosti nejsou zrovna dobré, má pocit, že jí stále kontrolují a nepomáhají, říkají jim co mají dělat. Muž se s nimi bavit nemůže vůbec. První setkání proběhla tedy pouze s matkou a dětmi. Bylo dosti

³⁷ Rieger, Z., Vyhnálková, H., *Ostrov rodiny, integrující přístup pro práci s rodinou*, Konfrontace Praha 1996

³⁸ Chvála, L., Trapková L., *Rodinná terapie psychosomatických poruch*, Portál Praha 2006

obtížné komunikovat s matkou a nejstarším synem a zároveň rozdělovat na konzultacích pozornost ještě mezi děti. Navrhovali jsme proto setkání pouze se synem matkou a případně otcem. Nakonec jsme nabídli setkání s rodinou u nich doma ve večerních hodinách, po příchodu otce z práce. Dohodli jsme se na tom s matkou a synem, zároveň však jsme obsah a důležitost setkání formulovali i písemně do dopisu, který jsme adresovali otci. V dopise jsme stručně nabídli naše služby a seznámili ho s formou setkávání, jejich časovým vymezením a vysvětlením, proč pokládáme za důležité setkat se s celou rodinou. Zároveň jsme jej tímto dopisem požádali o vyjádření a sdělení jeho pohledu na celou situaci. Pan Z. byl vyučený v obrábění kovů, pracoval jako řidič z povolání, jednoduché struktury a harmonogram setkávání byly pro něj zřejmě dostatečně čitelné. Dopis jemu adresovaný mu dal pocit, že je důležitý a že je pro nás jako pracovníky důležitým partnerem. Zároveň nabídka služeb a jejich vysvětlení mělo zmírnit jeho obavy z invazivního vstupu někoho zvenčí, koho nezná a neví co od něj má očekávat. Zároveň dopis podpořil informace, které měla již matka. První setkání sloužila především k seznámení s rodinou a popisu situace, také k vyjasnění role jednotlivých členů týmu (OSPOD, sociální službou, školou a dalšími odborníky, kteří se v průběhu práce s rodinou ukáží jako důležití) Podařilo se prozatím zmírnit postoj matky syna k „sociálkám“ pomalu jsme společně se synem a matkou začali zpracovávat zakázku, stanovovat cíle a hledat možnosti jejich dosažení. Na domluveném setkání byl nakonec přítomen i otec, zpočátku se jasně vymezil, s tím že si vyslechne co máme za návrhy, on však si myslí, že vyzkoušeli všechno možné a že nevěří, že by něco situaci změnilo. Všichni jsou vůči nim zaujatí, ve škole jistě je něco v nepořádku, ale že on nemá čas tam zajít a zjistit to. Nabídli jsme tedy podporu ve schůzce se školou a zjištění situace syna ve škole. Vztah a role otce v rodině se ukázala jako role, živitele, který především pracuje, je schopen si občas pohrát s malými dětmi, na nejstaršího syna však již čas nemá, nedokáže s ním nalézt společný zájem, který by měli pouze spolu. Syn si již nehraje jako menší děti, látka ve škole je již pro otce méně srozumitelná, matka se s ním nedokáže učit. Syn se tak nemá o koho opřít a nevnímá od rodiny podporu, pouze skutečnost, že s i s ním neví rady. Na ostrově rodiny by stál na okraji od rodiny s jednou nohou stále nakročenou do vod oceánu, kde vyhlíží sebemenší lodičku, otec s matkou a ostatními dětmi stojí semknutě v druhé části ostrova, občas mladší syn vyběhne ke staršímu a zase se vrátí. Rodiče mají strach, především otec, aby se nestalo něco hrozného za hranicemi ostrova, rodina má i nějaké tajemství, které

střeží a které ovlivňuje i nestaršího syna. Jeho nejistota, nedostatek podpory rodiny jej vrhá do neznámého oceánu, kde hledá stéblo, kterého by se chytil, doufá, že potká záchranný člun. Není divu, že při hledání záchranného člunu se jen těžko dostává k lodi na níž pluje škola.

Pan Z. od rodičů nezažil žádnou podporu. Otce poznal jen po první tři roky života, téměř si na něj nepamatuje. Potom od nich odešel. Nechal je s matkou a sestrou samotné. Pan Z. si řekl, že nebude jako on. Vyučil se, vždy měl práci a dokázal se o rodinu postarat, zabezpečit jejich potřeby. Zvládl to sám, vždy se mohl spolehnout pouze na sebe. Byl rád, když se každé z dětí narodilo. Mělo smysl se o ně postarat. Jen je již starší, cítí se unavený. Neví jak nyní zvládnout nápor požadavků, zabezpečit rodinu a ještě k němu přicházejí cizí lidé a kritizují jej jako rodiče.

4.4. Přístup k roli otce s využitím prvků Pesso Boyden terapie

- smysl naplňování potřeb, sledování naplňování potřeb

Pesso Boyden terapie pracuje s tělovými pocity a prožitky. Systém je postaven na sledování pozic v rolích – fenomén děr v rolích. Jak je již výše uvedeno, každá rodina jako systém a primární skupina má dané role, v těchto rolích jsou jednotliví členové rodiny. V případě, že někdo z role odejde, zůstane role prázdná, nezanikne sama o sobě. Odchod kohokoliv z rodiny způsobí změny v postavení v celé rodině. Prázdná role je nějakým způsobem zaplněna. Existuje velká tendence dětí nahrazovat roli chybějícího rodiče. Především nejstaršího dítěte, lépe řečeno dítěte v pozici nejstaršího, prvorozeného (ne vždy to musí být opravdu prvorozený, záleží na psychickém postavení dětí v rodině, někdy i na pohlaví dítěte). Tendence k zaplňování role nepřítomného rodiče může být i v případě fyzické přítomnosti rodiče, který však svou roli nenaplnuje. Jako příklad lze uvést pokud se otcové dostanou na okraj zájmu, nezastávají svou otcovskou roli, mají synové velkou tendenci roli otce a partnera matky zastat.

Interakce shoda mezi podnětem reakcí a očekávanou interakcí. Neadekvátní zpětná reakce vytvoří špatný zážitek, který se ukotví v těle. Tělo má paměť, zachovává neadekvátní reakce, na nichž se vytváří vzorce dalších reakcí. V rámci této terapie se pracuje s pěti základními potřebami. MÍSTO, PODPORA, BEZPEČÍ, PÉČE, LIMIT. V případě, že tyto potřeby nejsou uspokojeny, vzniká deprivace, v interakcích něco schází. Přesycení potřeby způsobuje trauma, akce jsou nápadné, interakce je přílišná. Rozhodujícím faktorem je to, co převažuje. Systém, který může pomoci napravit potřeby a podílet se na uspokojování chybějící potřeby. Ženy a muži se liší v pohledu na uspokojování potřeb, nastavení co je která potřeba a jakým způsobem tuto potřebu sytit. Ve vnímání je rozdílné pojetí mužského a ženského řádu světa, který vychází z biologických a společenských dispozic a zastávání rolí ve společnosti, v rodině.³⁹

Na základě jednotlivých potřeb si lze ukázat formu práce s otcem a jeho aktivizaci v rámci rodiny. Jedná se o možný přístup sociálních pracovníků. Potřeby jsou dobrým vodítkem pro přehledné analyzování reálných možností a potřeb členů rodiny. Mohu ukázat, kde je dobré začít. Nespolupráce otce je většinou na základě traumatizace potřeb. Nedostatek, nedosycení těchto potřeb. Vychází to především

³⁹ Yvona Lucká, Luboš Koblí, Rozhovor o Pesso Boyden terapeutickém přístupu, Děti a my, 12/2005.

z proměny pojetí otcovské role a jejího vnímání samotnými muži, objevuje se zde konflikt

Potřeba MÍSTA

Pro každého z nás je důležité jaké místo máme u rodičů v rámci rodiny. Jaké místo vlastně zastáváme, jaké místo nám patří. Jak materiálně – kde je naše místo u stolu, kde spíme. Zda máme vlastní prostor na věci, tak místo v sobě. Zároveň jaké místo máme pro ostatní, pro své blízké i jaké místo dáváme sami sobě.

Budeme - li se věnovat místu ve vztahu k práci sociálního pracovníka, terapeuta v práci s rodinou a především ve vztahu k aktivizaci otce můžeme rozdělit hledání místa do několika oblastí:

1) místo při konzultaci v prostředí rodiny:

Při setkání s rodinou v jejím prostředí si můžeme všimnout, kde je obvykle v domácnosti otcovo místo. Respektovat tento prostor, např. nesedat si na otcovo místo u stolu. Představit se, odůvodnit vstup, dotázat se na svolení ke vstupu do prostředí rodiny, ohraničit čas, místo, kde se konzultace bude konat. Vymezit kolik místa - času – máme pro rodinu při setkání. Mnoho otců zkoumá zda pro ně máme místo při setkání. Zmírníme tak napětí, které vstoupení do prostoru rodiny vyvstane. Ocenit přítomnost otce na konzultaci a jeho souhlas s naší příchodem.

2) místo při konzultaci v prostředí organizace

Při setkání v organizaci se místa týkají samozřejmě stejné informace jako v předchozím odstavci, avšak je důležité jasně představit prostředí ve kterém se setkání odehrává. Pokud je to velmi ženské prostředí. Okomentovat tento fakt. Popsat, co je okolo nás a proč (např. pracujeme zde hodně s malými dětmi, tomu odpovídá i výzdoba, pracujeme tu samé ženy, je to asi na naší kanceláři vidět). Nabídnout výběr místa k sezení, předpokládat, že muži potřebují místo, které jim pomůže mít přehled o místnosti a vchodu do místnosti. Pokud se stane, což mohu z praxe potvrdit, že otec zůstává pouze jako doprovod na chodbě, pak je důležité ocenit jeho doprovod, potvrdit, že vnímáme jeho zájem o situaci a nabídnout, že po setkání s matkou mu budou informace o průběhu předány

3) místo otce v rodině, u jednotlivých členů rodiny

Z hlediska role otce v rodině si při setkání s rodinou všímáme, kde je místo otce v rodinné hierarchii, kde je jeho místo vymezeno. Je nějaké specifické místo v domácnosti, které je pouze otce. Má otec místo v komunikaci s okolím? Kde je jeho místo v souvislosti se školou a dětmi. Jak o něm mluví matka a děti, kde je jeho místo u nich? Jaké místo mají u otce členové rodiny. Jak se vytváří otcovství v rodině. Zda se objevují v rodině díry v rolích. Potvrdit otci, že muži mají místo na světě.

Jaká role otce byla před a při narození dítěte? V péči o novorozence podpořit roli otce, zdůraznit pozici otce a jeho důležitost pro dítě. Ve věku 8 - 10 měsíce, jak již uvedeno v předchozích kapitolách, je pro dítě velmi důležité poznávat místo ve kterém vyrůstá, vytváří si silnou vazbu ke svému místu, k rodině, blízkým, důležitost otce a jeho místa pro dítě je vysoká.⁴⁰

Rodina G. Otec matka a dvě děti, kontakt byl přidělen soudem, organizace byla ustanovena kolizním opatrovníkem. Důvodem zájmu soudu byla skutečnost, že rodina stále putovala po nejrůznějších ubytovnách a podnájmech. Neměla své stabilní místo. Otec se snažil rodinu zabezpečit a místo nalézt. Bylo velmi těžké někde zakotvit. Sám vyrostl v dětském domově, matka pocházela z neúplné rodiny a vyrůstala pouze z babičkou. Vytvořit pevné zázemí pro děti bylo velmi obtížné. Místo, které neměli fyzicky se projevovalo i v nedostatku uspokojení potřeby místa u nich samotných. Silná deprivace místa, pevně ohraničeného vůči světu, způsobila to že děti nebyly schopné docházet pravidelně do školy, hledali své místo v partách. Otec zmožený z hledání místa pro bydlení, stabilní práce, neměl místo pro sebe, ani pro svoje děti. Situaci dětí neřešil. Bylo mu lhostejné, zda děti někam budou umístěny, (nakonec však bylo možné, že již neměl sílu), všechnu vinu a odpovědnost svaloval na okolí, měl jasno v čem ostatní chybují. Bylo třeba podpořit jeho místo v rodině. Potvrdit mu že je vidět jeho zájem a že místo rodině určitě má. Při konzultaci u rodiny jsme jej pozvali k účasti na konzultaci. Projevili zájem o jeho názor. Potvrdili, že jeho pohled na situaci má zde své místo. Ptali jsme se kde si myslí, že je jeho místo u dětí, jak jej jako otce vnímají, zda má u nich nějaké slovo. Domluvili jsme si další setkání tak, aby to bylo i pro něj časově možné. Na další konzultaci byla přítomna celá rodina. Otec sám měl zájem mluvit o tom, co se za uplynulou

⁴⁰ Úlehla, I., *Umění pomáhat*, Slon Praha 2005

dobu od prvního setkání stalo, seděl na svém místě v kuchyni.....V konzultaci dostal prostor pro své vyjádření, ale také jasně ohraničený prostor pro ostatní a pro celé setkání s rodinou.

Jako další příklad práce s otcem a potřebou místa je samotná příprava otce na to že se stane otcem. Práce s rodinou, která očekává příchod potomka. Podpořit důležitost otce v tomto období, dát mu možnost a prostor vytvořit místo pro dítě, společně s matkou. Zapojit otce do příprav. Jak na příchod dítěte a komunikaci s dítětem. Vytváření si místa pro něj. Klást důraz na důležitost jeho místa v tomto období.

Potřeba PODPORY

Potřebu podpory zažívá každý člověk od narození, než se postaví na vlastní nohy musí být podpírán. Podporu fyzickou i psychickou potřebujeme pro zvládnutí situací a svých rolí. Podpora je spojena jazykovým módem, dávat vzhůru, držet.⁴¹ Při nedostatku podpory padáme, věci jdou dolů, hroutí se nám svět. Ohýbáme se. V psychosomatické mohou bolet záda, bortí se páteř, podpůrný systém našeho těla. Podpora je spojena se schopností obstát v zátěži. Slovní spojení – stojím na vlastních nohou.

Potřeba podpory je velkým tématem právě otcovské role. Skutečnost, která je velmi citlivá. Muž je stále ještě společensky vnímán jako ten , kdo byl měl dávat podporu, zabezpečit podporu, být opěrným systémem rodiny vůči vnějšmu světu. Proto je pro něj obtížné definovat svou potřebu podpory a ještě těžší říci si o ní. Jak ošetřit v kontaktu s otcem potřebu podpory? Cestou je velmi dobře definované a citlivé doptávání se. Zjišťovat co může muž přijmout akceptovat. Jaké kompetence má? Potvrdit jeho kompetenci a nabídnout podporu této kompetence. Jednou z otázek, při kterých lze potvrdit kompetence – Jak si sám vysvětlujete obtíže, které nyní jsou? Podporou je jasně pojmenovat situaci, s čím přichází a jak situaci vidí. Přímá nabídka podpory může způsobit opačný efekt – dát muži pocit, že je slabý a že situaci nezvládá. Následná nabídka podpory musí být jasně definovaná.

Otci dává podporu znát své kompetence, klást otázky na témata: Z čeho čerpá sílu? Co se mu osvědčuje v kterém případě? Co mu pomáhá obstát? Co jej nepodporuje a co jej sráží? Ptát se co mu pomáhá zvládat situace a co si myslí, že

⁴¹ Chvála V. , Trapková, L., *Rodinná terapie psychosomatických poruch*, Portál Praha 2006

pomáhá jeho ženě? Jak vlastně funguje vzájemná podpora páru. Co je mezi nimi podporou a co ne? Jak se jim daří podporovat se i tělesně? Co cítí jako snížení a srážení? Jakou podporu zažil a zažívá od svých rodičů? Je přínosné a podpůrné hovořit o systémech, které rodiče znají a srovnávat je. Muži potřebují strukturovanost rozhovorů, popisovat systémy a ocenit, že je na konzultaci přítomen. Důležité je též dát prostor a možnost v případě, že se cítí nejistě. Být velmi opatrní na sebemenší náznak manipulace. Využít skutečnosti, že muži jsou pyšní na své kompetence a rádi nabízejí porozumění. Zajímat se o názor a jejich vysvětlení situace. Legalizovat jejich názor – ve spojitosti s dětmi mluvit o tom, čemu děti a jak rozumí, co je funkční, užívat těchto slov více než slova cítění. Konzultace musí být jasná čitelná a mít rychlejší dynamiku.

Pan R. zůstal sám se synem, když mu bylo pět. Nedařilo se mu najít práci. Syn docházel do školy, kde byl spíše tichým žákem. D kolektivu se nezačlenil, jejich sociální status ho vyřadil ze skupiny spolužáků. Otec byl schopen zajistit základní péči o syna, s občasnými obtížemi. Učil se s ním, pokud to bylo možné a bylo třeba. Otec sám neměl práci, byl doma na podpoře. Podpory se mu vlastně dostávalo i od sociální pracovnice, tato podpora však nebyla adekvátní. Jen hasila za otce, co sám nedělal, ve vztahu k synovi, postrádala koncepci a nijak nenutila otce k aktivitě. Otec tedy trávil čas doma a občasně si na černo u kamarádů přivydělával. O sociální službu vlastně ani neměl zájem, práci mu nedají, a peníze také ne. Pan R. byl zahořklý a ke všemu přistupoval negativně. Chtěl práci, která by byla dobře placená, dělal dříve jako horník, práce za menší peníze se nevyplatila, ale vše podle něj bylo o penězích. Podporu v péči o syna ze strany prarodičů neměl, nevycházel s nimi, matka chlapce s nimi nebyla v kontaktu. Na ocenění jak zvládá péči o syna nereagoval. Nad rámec školy a nutné péče o dítě a domácnost se dalším aktivitám se synem nevěnoval. Potýkali jsme se s tím, zda je pro něj vůbec možné službu využít, zda je něco, co by mu mohlo pomoci. Z konzultací se však dále uskutečnila pouze jedna, na ostatních nebyl doma, neomlouval se. Věděl, že pokud bude něco potřebovat, dostane to od sociální pracovnice, i neadekvátně často poskytované mimořádné dávky na věci. Nebyl proto důvod, proč měnit zaběhnutý systém, který se dal snést a byl vlastně pohodlný.

Potřeba BEZPEČÍ

V období prenatalní nám jsou zajištěny všechny potřeby, uvnitř těla matky je místo pouze pro nás, voda nás nadnáší dává nám podporu. Uvnitř těla matky je zároveň bezpečí před okolním světem, dostává se nám adekvátní péče skrze placentu a pupeční šňůru. Celý prostor je ohraničen a dává nám tak limit. Svět ve kterém potom žijeme uvnitř rodiny by měl být bezpečný, v jeho hranicích, stejně jako na ostrově rodiny, nacházíme bezpečí ochranu. Dává nám poznat co je bezpečné a co ne – tím nás provázejí hodnoty rodiny. Hodnoty předávány rodiči nás učí co je přiměřeným rizikem. Neadekvátní podpora tuto hranici ve vnímání dítěte posouvá. Zhoršuje schopnost se orientovat v tom, co je ono přiměřené riziko.

Při práci s rodinou a aktivizací otce je práce v souvislosti s bezpečím o podávání informací. Informace a jasná struktura konzultací dávají bezpečí, vím co se bude dít, co mě čeká. Zmírňujeme pocit ohrožení z neznámého. V rámci zajištění bezpečné konzultace je také důležité držet bezpečný odstup, dát místo a prostor pro vyjádření. Pokud možno omezit projevy ženského světa. Ohraničit kompetence, seznámit s hranicemi, ve kterých se služba pohybuje.

Většina rodin při prvním kontaktu se službou přicházela v tíživé situaci do cizího prostředí, s nejistotou, bez jasných informací, co mohou očekávat. Jejich pocit nejistoty se obvykle projevoval dvěma způsoby, přehnanou agresí, vyhrožováním a křikem nebo tichým projevem, s minimální komunikací. V případě otců především horlivým až agresivním jednáním. Jako pan H., o první kontakt se postaral soud s návrhem na nařízení ústavní výchovy. K rodině jsme přicházeli jako kolizní opatrovník tří nezletilých dětí, kterým se nedařilo docházet do školy. Rodina byla velmi semknutá a jak se později ukázala ve své kultuře prostředí velmi soudržná a fungující. Měla zkušenost s kontaktem se sociálními pracovníci. Otec u nich měl pověst velmi nebezpečného klienta, kterému se raději vyhnou. Pan H. při prvním setkání nebyl přítomen, obdržel však dopis určený pouze jemu, který krátce vysvětloval co to znamená kolizní opatrovník a nabízel termín setkání. Neobsahoval podrobný popis, co kdy a jak se bude dít. Jen informaci, že by bylo dobré si popovídat o soudním jednání. Pana H. velmi rozčílilo, že by chtěl někdo umístit jeho děti do ústavu, obzvláště, že pokud je nezná. Zavolał tedy rozhořčeně, co si to vlastně dovoluji, on nikam děti dávat nebude a co vlastně ta ženská ví, vždyť ani možná žádné děti nemá. Panu H. pracovnice vysvětlila, že ona opravdu musí přiznat, že děti nemá, ale rozumí jeho rozhořčení. Jejím cílem není děti vzít, ale právě ji velmi zajímá, jak celou situaci vidí pan H, který zná své děti jistě nejlépe a chtěla by se jej

zeptat, na jeho názor a nápady jak situaci řešit. Nabídla mu osobní setkání, s tím, že si vše v klidu, v předem domluveném čase, který bude panu H. a rodině vyhovovat, ještě jednou poví, pan H. se bude moci zeptat na všechny podrobnosti a zároveň i řeknou co lze, vzhledem k blížícímu se soudnímu jednání, udělat nyní a jak se na ono jednání připravit. Pan H. na tuto možnost přistoupil, na domluveném setkání u rodiny doma byl přítomný, vyslechl si, co může od pracovnice očekávat. Po dobu spolupráce s rodinou se neúčastnil všech setkání, ale všech významných ano. Měl informace a dobrou zkušenost, nenarušovalo to jeho pocit bezpečí.

Potřeba PÉČE

Potřebu péče lze taktéž pojmenovat potřebou krmení. Jedná se o faktickou péči, ale také o krmení informacemi, city, emocemi. Schopnost krmit svými sousty druhé. Krmení podněty, formou hry. Při náviku rodičovských dovedností jde o předávání znalostí, ale také o krmení zájmem o dítě. Pokud však není dítě adekvátně krmeno podněty a informacemi přichází deprivace, která se projevuje nedostatkem a potřebou dosycení i v dospělosti. Muži se někdy (častěji než žena) dostávají do role deprimovaného dítěte, o které není pečováno, tak jak byl zvyklí z původní rodiny. Tento jev se může objevit v době po narození dítěte, kdy muž má pocit, že není již ten, komu je věnována pozornost, není hlavním, o kterého je pečováno.

V tomto ohledu by práce s otcem měla především obsahovat „krmení“ informacemi, předanými v jasném sledu bez výrazného emočního náboje. Informace podané jasně a zřetelně v logické posloupnosti. Zároveň však je důležité potvrdit otcovu roli a naše vnímání této role. Ocenit otcův zájem o situaci, snahu nalézt společně řešení.

Tak jako jsem uvedla v předchozích kasuistikách i u rodiny S. byl pan S. zpočátku velmi nedůvěřivý, konzultace se neúčastnil pouze byl přítomen v bytě. Nabídku mluvit o tématu společně odmítl, s vyjádřením, že to je spíš věc ženy. Domluvili jsme se společně, že paní S. s námi bude mluvit a pak informace panu S. předá. Pokud bude mít pan S. dotazy, může se na nás obrátit při příštím setkání. Situace s jejich synem se však zhoršila, rodina si s jeho chováním nevěděla rady, bylo jim doporučeno docházení do SVP na ambulantní služby s možností zapojit se do skupinových činností dětí. Pan S. však byl proti, myslel že jeho syn nepotřebuje žádného psychologa, je prostě jen živější. Díky tomuto byl ochoten zúčastnit se konzultace. Ocenili jsme jeho zájem o situaci syna. Vysvětlili jsme si co znamenají služby zařízení, a jakým způsobem vše probíhá a jakým změnám mohou aktivity v zařízení sloužit. Nakonec jsme nabídli informační letáky a společnou schůzku s pracovníky zařízení. Pana S. informace uklidnila a přijal nabídku na společnou schůzku. Po schůzce se rozhodli společně se synem a ženou nabídku zařízení vyzkoušet.

Potřeba LIMITU

Limit je potřebou, která je ohraničuje, dává věcem a činům hranici tvar a míru. Je to potřeba, která se nejvíce prolíná s ostatními potřebami. Limit vymezuje co je špatné a co ne, určuje hranice přijatelného chování. Limit vyjadřuje vhodnost a adekvátnost interakce. Pokud jsou interakce na podněty adekvátní v adekvátním čase, je vše v pořádku. Nedostatečné interakce ústí v životní pesimismus, nelimitovaný pocit, že mi nikdo nemůže pomoci. Nelimitovaná prázdnota, že mi nikdo nemůže pomoci a smutek jsou již depresí – poruchy energie. Člověku s nelimitovanou depresí se těžko nabízejí služby. Klient se raději drží své negativní zkušenosti, kterou již zná a je vlastně svou známostí pro něj bezpečná. Cestou je ukončit nelimitovaný proces tím, že dáme limit. Potvrdit emoce klienta, bez další emotivních odpovědí a diskuzi na téma projevů klienta. Dát tím zprávu, že komunikace má pravidla, limity.

Limit se prolíná všemi potřebami. Každá z potřeb má svůj zdravý limit, hranici, kdy je přesycená a kdy není. Pan G. potřeboval jasně vymezit místo, které pro něj je, být si jist hranicí svého místa, tak aby mohl dát hranice místu svých dětí utvořit pro ně místo, kde bude bezpečí.

Pan R. dostal neadekvátní materiální podporu bez limitu, nedostalo se mu hranice, co už ne, co už je jeho starost. Smutné je, že potřebu limitu porušila právě instituce, která má limit jasně zajišťovat.

Pan S. dostal informace, byl mu ohraničen prostor ve kterém mu mohou být služby poskytovány, jasně vymezeno kde jsou jeho kompetence.

A nakonec pan H. jeho chování dostalo limit, byly mu předány informace, a vymezený čas pro vyjádření. Bylo s ním jednáno v mezích předem daných. Zároveň byl respektován jeho prostor a limit, který dával on.

4.5. Shrnutí a výstupy z výzkumů

V konzultaci s otci je důležité dát si pozor na projev nelimitovaných emocí, ohraničovat emoce i u ostatních členů rodiny. Ptát se na skutečnost jak se otci daří určité věci dokončit nebo začít? Hovořit o jeho zodpovědnosti a dát mu kompetenci odpovědnosti za limity v rodině – rozdělení úkolů, co je čí úkol a co udělá rodina společně. Vytvořit jasnou a čitelnou zakázku, rozdělení rolí. Ptát se otců, jak rozumějí světu rodiny a jak vnímají uspořádání vnějšího světa.

Otci je důležité dát zprávu jak v místě, v rámci služby fungují pravidla, dávat strukturu našemu chování a vedení konzultace. Držet ji v limitu času, místa.

Práce s potřebami nám pomohla ukázat jakým způsobem jednat s muži při konzultacích, nejen samozřejmě s muži. Jednoduchým způsobem upozornit na nuance komunikace a vnímání světa z pohledu muže a ženy. Jak se pohybovat ve světě spíše ženských profesí a nezapomínat přitom na schopnost mužů rozumět spíše jinému jazykovému výrazu a přemýšlí v jiných myšlenkových proudech.

Výzkumy otcovské role, jak již bylo zmíněno v kapitole o vývoji otcovské role, se zaměřovaly vždy především na vliv otce ve vývoji dítěte. Od 70. letech 20. století se touto problematikou z mnoha úhlů a v průřezu desetiletí zabývá Michael E. Lamb ve spojených státech. Jeho výzkum prokázal význam otce ve vývoji. Zkoumal tuto roli nejen ve vztahu k delikventnímu chování mládeže, ale též ve vztahu ke zdravému vývoji dítěte a rozvoji jeho osobnosti. Klade důraz na význam otce a jeho nenahraditelnost. Z jeho výzkumů vychází i podstatná informace, že otec v případě, že pečuje sám o dítě, je schopen částečně nahradit i roli matky. Což u matky tato schopnost není tak patrná. Různými vlivy otce na vývoj dítěte ve všech jeho stádiích a roli při separačním procesu jsem již zmínila v předchozích kapitolách této práce.

Podle výzkumu, který vypracovala Univerzita ve švédské Uppsale, by měli otcové hrát aktivnější roli při výchově potomků. Mohou totiž hrát klíčovou roli při řešení problémů chování u chlapců a psychologických problémů u mladých žen. Závěry vzešly z dvacetiletých záznamů několika velkých amerických a britských studií, podle nichž také pravidelný pozitivní kontakt otce a potomků omezuje kriminalitu u dětí z nízkopříjmových rodin a zvyšuje kognitivní schopnosti jako inteligenci, uvažování a jazykový vývoj. Vedle toho také studie zjistila, že děti, které žily s matkou i otcem, měly méně problémů s chováním, než ty, které žily pouze s

matkou. Švédští odborníci tak vyzývají zdravotníky, psychology a politiky, aby aktivní roli otců při výchově dětí podporovali a neomezovali. „Naše detailní dvacetiletá revize dokládá, že celkově mají děti prospěch z toho, když mají aktivní a pravidelný kontakt s postavou otce. Například jsme objevili různé studie, které dokazují, že děti, které mají pozitivní vztah s postavou otce, méně často kouřily a dostaly se do potíží s policií, dosahovaly vyššího vzdělání a vytvářely si lepší přátelství s dětmi obou pohlaví. Dlouhodobé výhody zahrnují ženy, které pak mají lepší vztahy se svými partnery a lepší mentální a fyzické zdraví ve věku kolem třiatřiceti let, pokud mají dlouhodobý dobrý vztah se svým otcem ve svých šestnácti. Studie ukazují, že to může být široké spektrum od povídání si s dětmi a hraní si s nimi až po aktivní roli v každodenní péči o ně,⁴²

⁴² Anna Sarkadi, Uppsala Universitet

Závěr

Práce byla zaměřena především na vztah otce ke svému postavení v rodině, na vztah otce k dětem, roli jakou otec v životě svých dětí hraje a především na to, jak je možné pracovat s podporou otce aktivizací této role.

Přístup společnosti k roli otce se postupně mění, její pohled na význam otce v rodině prošel dlouhým vývojem mnoha změnami. V současnosti je poznamenán kultem mateřství, který význam otce pro dítě podněcuje a zdůrazňuje biologickou předurčenost žen pro péči o dítě a jeho výchovu. I když se nyní ukazuje, že výzkumy tuto skutečnost nijak nepotvrzují, naopak, hovoří o schopnosti otce samostatně pečovat o dítě.

Práce ukázala na několik skutečností, které je důležité mít na paměti při práci s rodinou.

Muži jsou pro péči o děti stejně způsobilí jako ženy

Otec je pro psychosociální vývoj dítěte významný. Má vliv na formování osobnosti a charakteru dítěte i na jeho pozdější úspěch v mezilidských vztazích a profesionálním uplatnění. Jeho nepřítomnost vždy nechává negativní stopy.

Vnímání otce a jazykové vyjádření se liší od matky. Potřebuje jasně předané informace bez silných emotivních průvodních jevů .

Pomocí prvků terapeutických směrů lze vhodně stanovit, jakým způsobem lze otce aktivovat.

Podle výsledků anket a záznamů výzkumů, jako i ze zkušeností z praxe, je pro muže - otce důležité: Získat dostatek informací, zprávu jak v obtížných situacích postupovat, podpořit a provést kroky. Předat jasnou zprávu o kompetencích. Od sociální služby očekávají právě ono podání informací, provedení, ale zároveň ponechání vlastních kompetencí a vědomí důležitosti. Skutečnost, že přijetí pomoci od sociální služby nikterak nesnižuje jejich hodnotu a schopnost situaci řešit. Po té jsou schopni přijmout pomoc a podporu.

Pro pracovníky je velmi důležité stanovit strukturu konzultací, vytvořit systematický postup v jednoduchých bodech, vymežit časově, místně. Popsat prostředí ve kterém se konzultace odehrává. Ctít místo a roli kterou otec zastává. Užívat jasných vět, jazyk by měl být spíše techničtějšího rázu. Vyhybat se užívání ironie. Více se zaměřit na užívání slov, rozumím, myslím, zmírnit užívání slova cítím. Vyvažovat poměr mezi mužem a ženou. Vnímat otce jakou důležitou součástí rodiny. Nenechat se odradit prvním neúspěchem. Po malých krůčcích nabízet spolupráci. Především formou podávání informací a sdělování obsahu setkání. Oceňovat každý zájem o situaci a za vztah k dětem, potvrzovat důležitost jeho role a místa v rodině. Dodržovat stejné, jasné a čitelné chování, předat jasný signál, že je klient pro mne partnerem ke spolupráci.

V práci uvedené možnosti práce s rodinou a podporu role otce, platí též v případě otce který je sám nebo sám s dítětem. Zde platí stejná pravidla a nabídka podpory otcovské role, pro dítě je rodič důležitý i v případě, že spolu nežijí, ani v tuto chvíli není nahraditelný, vždy nějakým způsobem je v životě dítěte přítomen a má vliv na jeho další vývoj.

Sociální práce prostřednictvím sociálních služeb tak může přispět pomoci plnit otcovskou roli mužům, podpořit je v obtížných situacích a zajistit tak možný lepší vývoj dítěte, aby jeho vztahy v dospívání a dospělosti mohly být kvalitnějšími.

LITERATURA

- 1) Augustyn, Jozéf, *Být otcem*, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2004
- 2) Bechyňová, V., Konvičková, M., *Sanace rodiny*, Portál Praha 2008
- 3) Bendová, M. *Význam otce v rodině*, diplomová práce, FFUK, katedra pedagogiky 1995
- 4) Bineti, F. – Castelano, G. *Madri e padri*, Franco Angeli
- 5) Chvála, V., Trapková L., *Rodinná terapie psychosomatických poruch*, Portál Praha 2006
- 6) Cleveová, Elisabeth, *Drž tátu za ruku, Krizová psychoterapie malého dítěte*, Nakladatelství Lidové Noviny, Praha 2004.
- 7) Černá, Petra, *Rozvod, otcové a děti*, Eurolex Bohemia, Praha 2001
- 8) Dračková, Hana, *Vliv otcovské role ve výchově dětí experimentujících s drogou*, FFUK, Praha 1999, diplomová práce
- 9) *Dítě, výchova a kulturní poměry světa*
- 10) Dörner Klaus a kol., *Osvobozující rozhovor, psychicky nemocný v rodině*. Grada 1999
- 11) *Families in family therapy*
- 12) Gjuričová, Šárka, Kubička, Jiří, Špitz, Jan, Podulková, Elena, *Vidět věci jinak, rozhovory rodinných terapeutů*, Slon Praha 1998
- 13) Glasser, Paul, H., *Families in Crisis*, Oxford University Press, 2003
- 14) Jana Blaharová, Ivona Šporcová, *Role otce při utváření sociálních vlastností dítěte*. Ústav sociálního lékařství a veřejného zdravotnictví LF, MU Brno.
- 15) Hartl, P., *Psychologický slovník*, Nakladatelství Budka, Praha 1993
- 16) Jonesová, Elsa, *Terapie rodinných systémů, vývoj v milánských školách systemických terapiích*, Konfrontace 1996
- 17) Kast, Verena , *Otcové – dcery, matky – synové*, Portál Praha 2004
- 18) *Krizová situace v rodině*
- 19) Křížková, A. *Gender role v rodině*, diplomová práce, FSV UK Praha 1999
- 20) Lamb, E.M., *Fathers: Forgotten Contributors to Child Development*, Human Development, vol. 18, 1975

- 21) Lamb, Michale, E. a kol, *The Role of Father in Child Development*, Oxford University Press, London, 2005
- 22) Ludewig, Kurt, *Systemická terapie, Základy klinické teorie a praxe*, Pallata Praha 1992
- 23) Lukasová, Elisabeth, *Logoterapie ve výchově*, Portál Praha 1997
- 24) Manželství a rodiny: struktura, dynamika, komunikace
- 25) Marádová, L., Hajná, Z. *Základy rodinného života*. Praha: SPN, 1989.
- 26) Masson, Helen, C. *Applying Family Therapy : Practical Guide for Social Workers*, Massachuttets Unvesity 2001
- 27) Matějček, Z. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: SPN, 1992.
- 28) Matějček, Z. *Rodiče a děti*. Praha: Avicenum, 1986.
- 29) Matějček, Zdeněk, *Co nejvíce děti potřebují*, Portál Praha 1994
- 30) Matoušek, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť* Slon,. Praha 2003.
- 31) Matoušek, O. *Slovník sociální práce*. Portál, Praha 2003.
- 32) Matoušek a kol, *Metody a řízení sociální práce*, Portál Praha 2003
- 33) Možný, I. *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999.
- 34) Možný, J. *Moderní rodina. Mýty a skutečnosti*. Brno: Blok, 1990.
- 35) *One parent Families, lifestyles and value*, SISWO Publication, Social work care of unemployment.
- 36) Otec dítě rodina, časopis nadace Otec dítě rodina
- 37) Perenr, Rotraud, A., *Tabu v rodinné komunikaci. O čem se v rodinách nemluví, ač by to bylo užitečné.*, Portál Praha, 2000
- 38) Plaňava, Ivo, *Manželství a rodiny – struktura, dynamika, komunikace*. Doplněk 2000
- 39) Popenoe, David, *Life without Fater*, Harvard University Press, USA 1996
- 40) *Psychologia a psychopatologia diet'at'a 1/2002*, vol. 37, 36 – 50.
- 41) Rabušic, L. *O současném vývoji manželského a rodinného chování*. Demografie 3/1996
- 42) Risman, J.B. Intimate relationships from a micorstructural perspective: men who mother. *Gender and Society*, Vol. 35, 1987, 95 až 102
- 43) Satirová, Virginia, *Kniha o rodině*, Nakladatelství Práh, 1994
- 44) Singly, F. De, *Sociologie současné rodiny*, Portál Praha 1999
- 45) Sobotková, Irena, *Psychologie rodiny*, Portál Praha 2001
- 46) Střelec, S. ET AL. *Kapitoly z teorie a metodiky výchovy*. Brno: Paido, 1998.

- 47) Šulová, L. Jak učit výchovu k manželství a rodičovství. Praha: Grada, 1995.
- 48) Úlehla, I., *Umění pomáhat*, Slon Praha 2005
- 49) Výrost, J., Slaměník, I. *Aplikovaná sociální psychologie I*. Praha: Portál, 1998
- 50) Warshak, R. A. , *Revoluce v porozvodové péči*, Portál Praha 1996
- 51) Zoja, Luigi, *Soumrak otců*, Prostor 2005

Social Work with a Family – Significance of Father’s Role in the Family and Support for This Role

Topic of the work was chosen on the basis of experience and four-year practise in working with families as a part of family re-institution. During the years of working with families, in a significantly woman-staffed profession it has been proven how difficult it is to get also fathers involved into therapeutic work with families and into removing difficulties in childcare. In most cases fathers perceived their role as very marginal. They did not take part in the appointments and avoided them. They were not used to being present there, in most cases they considered these appointments as an issue for mothers and also a matter belonging to the world of women.

Over the years we were learning how fathers shall be approached, we asked ourselves whether such approach differs from the way of approaching mothers. Or whether a different language style shall be used? What else can be done in order to involve father into reconstruction of family relations from the social worker point of view? How fathers can be activated and accentuated?

In this work I decided to present techniques, which we used and which were the ones that helped us to accentuate the father’s role, to support him and to make him engaged into what is going on in the family and to help the children.

My work deals with the family theory, history of its creation and type. In which way a social worker meets the family and works with it, especially from the perspective of potential social services that are provided to families in difficulties.

Next part of my work outlines the history and development of perceiving the role of father predominantly within European cultural environment. Here I also describe the significance of father’s role for a child’s development at different development stages.

Working with the family is subsequently brought nearer through casuistries, where I explain the use of certain elements that we utilised to activate the father’s role. These are, in particular, elements of the Pessó-Boyden therapeutic system – system of fundamental needs, island of family, elements of family therapy for psycho-somatic malfunctions and working on the systemic approach basis.

Conclusion of the work summarises the principles of working with a family and activation of father’s role and as well options for social workers who work with families in difficult state of affairs. Here I also describe the basis – the need to accentuate fathers, to support their significance in the family also in view of

the society development and the social position of fathers and help them to come into terms with expectations laid on them.